

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

Gerda-Liis Palmiste
Märt Raua perekonnaajalooliste teoste võrdlev analüüs
Bakalaureusetöö

Juhendaja: Merili Metsvahi, PhD
eesti ja võrdleva rahvaluule vanemteadur

Tartu 2018

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1. Märt Raua elulugu.....	5
2. Märt Raua publikatsioonid.....	11
2.1. Eesti Kultura – ”Postimehe” kirjakogu	12
2.2. Välismaal avaldatud teosed	12
2.3. Ilukirjanduslik tegevus	13
3. Märt Raua perekonnaajaloolised teosed	14
3.1. „Eesti armuilmast“.....	14
3.1. „Eesti perekond aegade voolus“	17
4. Tähtsamate perekonnaajalooliste teemade analüüs.....	19
4.1. Eestlased ja häbenemine	20
4.2. Ehalkäimine	21
4.3. Eestlaste kosjad.....	31
4.4. Eestlaste pulmakommetest ja perekondlikust korraldusest	33
4.5. Vallasemad	39
Kokkuvõte	43
5. Kasutatud allikad	46
Summary	48

Sissejuhatus

Minu huvi naisega seonduvast pärimusest sai alguse kui kuulasin loengukursust, mida andis Merili Metsvahi. Loengukursuse fookuses oli naine ja tema seksuaalsus folklooris ning ühiskonnas. Mind paelus, mil viisil on naist ja naisega seonduvat folklooris kujutatud, mistõttu uurisingi õppejõult võimalikke naisega seonduvaid bakalaureusetöö teemasid, jõudes niimoodi hoopis Märt Raua ja eestlaste perekonnaajaloo juurde. Teema tundus kuidagi hästi salapärane ja põnev, sest keegi teine polnud varem Märt Rauda ja tema teoseid kuigi põhjalikult käsitlenud, arhiivist saadaolevatest materjalidest rääkimata.

Üldiselt on vähesed kuulnud midagi kirjanikust ja publitsistist Märt Rauast. Minu bakalaureusetöö eesmärgiks sai tutvustada Märt Raua elu ja tööd. Selleks analüüsisin ja kõrvutasin omavahel Märt Raua kaht perekonnajaloolist teost „Eesti armuilmast“ ja „Eesti perekond aegade voolus“. Nendest kahest raamatust valisin välja peatükid, mis kätkesid endas eestlaste kõlbelisust ja sellega seotud seisukohti. Tasub silmas pidada, et Raua raamatute puhul on (ja oli) tähtis allikakriitiline lähenemine, sest raamatute kirjutamise erihetkedel oli ühiskonnas kõlbelisusega seotud arvamusi, mis on praeguseks ajaks muutunud.

Raamatute analüüsimise kõrvale otsisin ja sirvisin täiendavaid Märt Raua materjale Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolisest arhiivist. Lisaks lugesin ka 21. sajandi Eesti folkloristide eestlaste kõlbelisusega haakuvaid artikleid ja uurimisi. Kultuuriloolises arhiivis leidub mitmeid Raua erinevaid kirju oma kaasaegsetele tuttavatele (nende seas näiteks Oskar Looritsale), märkmeid ning Raua raamatu(te) käsikirju.

Leidsin, et arhiivist pärit lisamaterjalide kasutamine on põhjendatud, sest lootsin, et need avavad trükki jõudnud teoste tagamaid ja võimaldavad näha Raua maailmapildi muutumist. Lähenemine kujunes edukaks, sest saadaolevad arhiiviallikad aitasid täpsustada mõningaid segadusse ajavaid kohti Raua kirjatöodes. Kasutatud materjalid võimaldasid ühtlasi avastada teisi autoreid, keda Raud oma töödes kasutada võis. Kõnekas on siinkohal fakt, et Raud kasutas oma raamatutes valikulist viitamist.

Raua töödes on märgata suurt innukust. Kohati on ta eestlaste sündsustunde kaitsmisel väga kirglik. Raua motivatsioon teemaga tegelema asuda pärineb ägedaks kiskunud mõttevahetus Kadrina pastoriga noorte aja veetmise teemal. Teda kummastas see mil viisil on

tehtud eestlaste armuelu kohta tema meelest valesid järeldusi: „*See oli otse hämmastav, kui hoolimatud olid saksa „hingekarjased“ olnud oma „karja“ vastu, et nad sajandite jooksul vaevaks ei olnud võtnud rahva hinge tundma õppida. Säärased vildakad, ebaõiglased ja Saksamaalt pärinevatele eelarvamistele põhjenevad vaated ja väljendused olid eesti noorsoole suisa solvavad.*“ (Raud 1961: 10) Selline tõdemus kannustas teda valesid järeldusi ümber lükkama ja sealjuures kirja panema teistsuguseid, otse rahvalt pärinevaid arusaamu. Rahva mälestuste põhjal lõi Raud eestlastest kultuurrahva võrdkuju. Oma lähenemistes on ta mõneti püüdnud luua paralleele eestlaste ja soomlaste ning skandinaavlaste kommetes. Raua märkmetes on lisaks hulgaliselt võõrkeelseid ülestähendusi näiteks erinevatelt saksa autoritelt. Tema ärkmete uurimine andis üsna võimsa ettekujutuse sellest, kui suur võis tegelikult olla Raua lugemus ja teadmiste pagas.

Uurimistöö on jaotatud neljaks suuremaks peatükiks.

Esimese peatüki eesmärk on tutvustada Märt Rauda, andes laiapõhjalise ülevaate tema eluloost. Teine peatükk hõlmab endas Raua poolt avaldatud raamatute põgusat tutvustust hoomamaks tema mitmeid teemaringkondi haaravaid autoritöid. Kolmandas peatükis keskendun Raua kahe perekonnaajalooliselt tähtsimatele teostele ning nende kirjutamise ajenditele, saades raamatutest selgema pildi. Viimane peatükk keskendub kahe teose omavahelisele kõrvutamisele ja analüüsile. Analüüs tugineb arhiivimaterjalidele ning 21. sajandil eesti folkloristide tänastele arusaamadele eestlaste sündsustundest, selle kujunemisest ja kirjapanekutest ajaloo vältel. Peatükk on jaotatud viieks väiksemaks alapeatükiks, mis sisaldavad eestlaste argiellu kuulunud eriaspekte ja nende tõlgendusi sündsuse seisukohast lähtudes.

Siinkohal tahaksin tänada inimesi, kes selle töö kirjutamisele vähem või rohkem toeks olid. Esmalt võlgnen tänu oma juhendajale Merili Metsvahile. Lisaks külvaksin tänusõnadega üle oma sõbra, kolleegi ja akadeemiliste tööde „eksperti“ Merike Heina ees, kelle abivalmidus, heasüdamlikkus ja huumor on imeväärased. Tänan oma ema ja tädi, kes ei lõpetanud minusse uskumist ka siis, kui mina ise enam endasse uskuda ei suutnud. Suur kummardus Otile, kes mind töö kirjutamise ajal pidevalt kohvi ja jäätisega varustas. Ja viimasena eriline aitäh Meerile, Airikale, Hildegardile, Elenile ja Anetile olemasolemise eest.

1. Märt Rauda elulugu

19. sajandil kuulusid Balti kubermangud Vene impeeriumi koosseisu, mida valitses esmalt tsaar Aleksander I, siis Nikolai I ja hiljem Aleksander II. Tolleaegse halduspoliitika kohaselt olid Eesti alad jaotatud kaheks kubermanguks: Eesti- ja Liivimaaks (joonis 1). Sama sajandi teisel poolel oli Eesti kubermangudes levimas mõningast vastasseisu eestlaste rahvusliku eneseteadvuse tõusu ning sajandi lõpukümnenditel alanud intensiivse venestamise¹ vahel.

**Joonis 1. Eesti maakondade jaotus 19. sajandi alguses
(Võõrvõimud 2013)**

Anti välja eestikeelseid ajalehti, mis olid kammitsetud küll range eeltsensuuri ikkes, kuid mille kirjutamist ja lugemist peeti eestlaste seas rahvuslikuks eripäraks. (Jansen 2001: 101–102, 311)

Märt Raud sündis 6. novembril 1881. aastal (vana kalendri järgi 25. oktoobril, 1881. aastal) põllutöölise ja popsi² Peetri ja Leenu pojana (joonis 2). Tulevane koolimees, kirjanik ja publitsist kasvas üles Liivimaa kubermangus Tartumaal, Kavilda vallas, Võrtsjärve lähistel Puhja kihelkonnas Koiduarus popsiküla väikestes tingimustes. Rauda kodukoht on joonisel 1 umbkaudselt märgistatud punase tärniga. (EBL 1929: 412)

¹ Venestamine – Tsaari-Venemaa algatatud poliitiline meede, mille käigus eesti ja läti rahvad integreeruvad vene ühiskonda ning niiviisi on võimalik ära hoida nende saksastumine. (Eesti Entsüklopeedia)

² Pops - maata v. vähese maaga kehvtalupoeg, kes elatus suurelt osalt juhuteenistusest (EKSS)

**Joonis 2. Märt Raud sõdurina 1914. aastal
(Ütt 2013)**

Märt ei olnud peres ainus laps. Tal olid ka õed Liso Raud (hilisem: Päsokene), Ann Raud (hilisem: Jürgenson), Ewa Raud, Kadri Raud (hilisem: Rops) ja Miina Raud (hilisem: Koidukiir) ja vennad Jaak ja Mihkel Raud.

Kaheksa-üheksa aasta vanuselt asus noor Märt vanemate kõrval tööle, sest maa, millele tema isa oli Raua kodutalu ehitanud, oli madal ning võsastunud ning põlluks algselt täiesti ebasobiv, mistõttu koha elamiskõlblikuks muutmisel läks vaja kõikide pereliikmete pingutust. (Valmas 1994: 78)

Märdi vanemad soovisid nooremaid poegi popsiseisusest ja sõjaväekohustusest päästa ning otsustasid, et Märdist peab saama koolmeister. Tulevane koolimees ja kirjanik asus esmalt õppima vallakooli Tarvojal, kus käis aastatel 1890–1893. Sealt edasi suundus ta õppima Puhja kihelkonnakooli, kus paistis silma oma usinusega ning mille ta lõpetas aastal 1897. Edasi suundus ta õppima Tartu Õpetajate Seminari, kus ta omandas pedagoogilise erihariduse. Kooli lõpetas ta aastal 1901, mille järel oli veidi aega tegev õpetajana. 1903. kuni 1906. aastani oli Raud Haljala kihelkonna Kalevipoja erakooli juhataja. (EBL 1929: 427) Veel on Raud töötanud algkooliõpetajana Vaivaras, Viru-Nigulas ja Helmes. Hiljem, aastatel 1908–1911, täiendas end Tartu Rostovtsevi eraülikoolis loodusteaduse vallas (Valmas 1994:

79). Aastal 1911 abiellus Anna Treumanniga, kellega tal oli 3 last: Jaan Raud, Aina Kivi ning Mai Raud-Pähn. (EBL 1929: 427)

Aastaks 1905, kui Raud oli veel tegev õpetajana, oli Vene tsaaririik sotsiaalmajandusliku ebavõrdsuse ning pikaajalise rahva rahulolematusega võimu üle jõudnud viimaks murdepunkti, mis lahvas peagi kogu impeeriumi halvavaks revolutsiooniks. Äge poliitiline olukord ja võimude suutmatus olukorda kontrollida löid Baltimaades eeldused võitlemaks autokraatliku režiimi ja baltisakslaste ülemvõimu vastu. (Kasekamp 2010: 117–118)

Toimunud revolutsioon aktiveeris siinsed eestlastest haritlased, kelle hulka kuulusid mitmed Raua sõbrad ja tuttavad, kes asusid rahvuskaaslasi üles kutsuma poliitilisele ärkamisele ning jõuliselt haarama oma kohta poliitilise võitluse areenil. Üheks selliseks inimeseks oli Tartus Eesti Rahvameelse Eduerakonna loonud Jaan Tõnisson, kes oli ajalehe „Postimees“ toimetaja, millele Märta Raud õpetajaameti kõrvalt oli kaastöid teinud. Raud ja Tõnisson olid omavahel tuttavad juba Tartu Õpetajate Seminari aegadest. Seminaris õppimise ajajärku jäävad ka Märta Raua lõunasöögid Tõnissoni juures, mil said võimalikuks Raua tutvused erinevate ühiskonnategelastega, nende hulgas rahvaluuleteadlase Oskar Kallase ja advokaat Oskar Rütliga.

Jaan Tõnisson ärgitas Rauda kutselise ajakirjanikuna tööle hakkama ning aastaks 1906 jättis Raud õpetajaameti mõneks ajaks sinnapaika. Peagi sai „Postimehest“ Tõnissoni erakonna häälekandja. „Postimehe“ kõrvalt asus Raud 1906. aastal toimetama ka eduerakonna Tallinna häälekandjat „Sõne“, kuhu jäi 1907. aastani (EBL 1929: 412). „Postimeest“ toimetab Raud Tallinnas kuni 1911. aastani, mil ta lähetati sama tööd tegema Pärnusse, kus oli ametis kuni mobiliseerimiseni Vene sõjaväkke 1914. aastal (Valmas 1994: 78-79).

„Postimehe“ toimetamise kõrvalt oli ta lisaks ka Eesti Rahva Muuseumi usaldusmeheks Pärnumaal. Usaldusisikuna oli ta muuseumiga pidevalt kirjavahetuses, saates muuseumisse ümbrusest üles korjatud vanavara. Raua kasvavat huvi kultuuripärandi vastu näitavad lõigud kirjast Oskar Kallasele, mille ta kirjutas Pärnumaal Are vallas Päriveres:

„Käisime siin hr J. Hanseniga ümberkaudseid talusid vaatamas. See on veel niisugune surnud nurk Pärnu Elisabethi, Jakobi, Tori kihelkondade piirid, kust kultura rull üle ei ole käinud. Wanawara korjajaid ei ole siin käinud, wõiks wast mõndagi ainelist leida, kuid raske

on ligi pääseda: mehed olla väga karused. Siin saaks huwitawaid tüüpusi näha ja endisest elust mõndagi kuulda. Käisime näituseks kuulsat /-/ Jürit vaatamas. See on siinse nurga imemees – pool Diogenest pool Pljushkini. 70 aastane wanapoiss, suur talu käes. Peret on üks ainus inime – peremees üksi. On sääl korteris weel õde õemehega – need käiwad wäljas tööl. Põldu ei olegi, wast nii palju kui kartulid oma süüia. Kõik on söötis. Toredad heinamaad jäid mullu pea kõik tegemata, mullune hein on tänawusega segi ja sääl samas seisawad tuna mullused heinakuhjad. Peremees näljutab siisgi loomad pool surnuks. Mees käib suwel ja talwel ilma püksata, lagunud kasuka sees, lamab päewad otsa ahju pääl (suur wanaaegne reheahi) ihu halasti. Maja kui ka kõik mis sääl sees, on wana ja tolmuks minemas – kõik muidugi wanaaegne. Mees ei ole aga sugugi waimuhaige. Tal on suur hulk ironiat ja talumehe waimuterawust. Omal ajal on ta päris liikuw noormees ja teraw naljahammas olnud. Ta on ainult hirmus rahaahne (raha on tal metsas pudelitega puujuurikate all), ihne ja pööraselt kangekaelne. Tema tahab wanamoodi elada. Käisime sääl, kuid ei saanud mingi hinna eest wanameest ahju päält maha. Siin oleks kirjanikul ja psühhiatril palju tööd. Kas Teie naene, pr. Aino Kallas, ei tahaks siit materjali saada? Wõi peaks Dr. Luige talle kaela pääle saatma? Ma usun aga, et teda kui elawat wana aja mälestust tuleks kõige oma elamise ja olemisega üles wõtta ja terwet tema elu ja olu kirjeldada. E. R. Museum peaks ka elawat elu korjama. Pidasin hr. Hanseniga aru. Tema on walmis oma napist ajast nädal ohwerdama, et ümberringi wanawara ja muud huwitawat korjata. Tema mõistab ka päewapildi apparadiga hästi ümber käia. Kui te siis wõiksite mulle seltsiks mõnda kirjameest ja hääd tähelepanejat saata, niisamuti ka hääd päewapildi apparati, oleks väga hääd. /.../ Siit leidsin ka ühe wana kirjatud kirstu, kuid tal on wähe kirju pääl, nii et ma ei tea, kas Teie proua teda tahab. Kirst on wana ja ei ole ilus, loodan paremaid leida.“ (ERM A f. 1, n. 1, s 36.)

Esimese maailmasõja ajal oli Raud Peterburis ning 1917. aastal osales Eesti rahvusliku sõjaväe loomises, mis tekkis järjekordsete poliitiliste olude muutumise tuules Venemaal, kus oli vahepeal toimunud Veebruarirevolutsioon³ (EBL 1929: 412). 1918. aastal tegutses Raud Tartus, kus ta oli üks ajalehe „Maaliit“ asutajatest, millest kujunes välja põllumeeste häälekandja (Valmas 1994: 79).

³ Veebruarirevolutsioon - tsaarivalitsuse kukutamine ja Ajutise Valitsuse loomine Venemaal, mille tulemusena ühendati kogu Eesti ala esmakordselt üheks administratiivüksuseks: Eestimaa kubermanguks. (Eesti Entsüklopeedia)

Saksa okupatsiooni ajal, vahetult peale iseseisvuse väljakuulutamist, oli Raud ajalehtede tsensor, kelle ülesandeks oli jälgida, et sõjaalane tähtis info oleks korralikult edastatud. Raua tütre Mai Raud-Pähna meenutustest ilmneb, et tema isal oli Tartu rahulepingu sõlmimise ajal suur ja praktiline roll, sest Raud viibis sõjatsensorina lepingu sõlmimise juures. Tema tööks oli jagada ajakirjanikele informatsiooni ning kontrollida telegramme ning iga hinna eest vältida eksitava ja ennatliku info lekkimist läbirääkimistest. Praegu on endises Tartu Rahu majas, Tartu Jaan Poska Gümnaasiumis, endiselt olemas Rahu tuba, mille seinal on pilt rahulepingu sõlmimisest. (Koch 2010)

Vastrajatud Eesti Vabariik vajab erinevate elualade spetsialiste. Kuna Märtn Raud oli saanud hariduse pedagoogika valdkonnas, otsustas ta nüüd ajakirjandusest lahkuda ning asuda tööle omavalitsustesse, olles tegev just hariduse valdkonnas.

Ta asus 1920. aastal tööle Pärnu maavalitsuses haridusosakonna juhatajana, kust siirdus edasi Viljandisse, tegutsedes aastatel 1922 kuni 1934 koolinõunikuna. Elutee viis teda ka veel tagasi Pärnumaale, kus talle tehti ettepanek hakata Haridusministeeriumi peainspektoriks. Raud võttis töö vastu ja oli ametis kuni vabariigi iseseisvuse hävinemiseni aastal 1940. (Valmas 1994: 79)

Noore riigi õitseage ei kestnud kaua. Järjekordselt teravenenud poliitilistes oludes oli tunda juba uue maailmasõja hõngu ning sõja eel sõlmitud Molotovi-Ribbentropi pakti salaprotokolli järgi olid vastsündinud iseseisvusriigid Baltimaades, nende hulgas Eesti, juba Nõukogude Liidu mõjusfääri arvatud. Iseseisvuse häving toimus juba 1939. aastal, mil baaside lepingu allkirjastamisega alluti Nõukogude Liidu sõjalisele survele, millele õige pea järgnes kõikehõlmav stalinlik terror. Tekkinud olud kujutasid reaalselt julgeolekuohtu kõikidele inimestele, sealjuures varem just vastutavatel positsioonidel töötanutele, nende seas ka Märtn Rauale, mida tõendasid mitmete inimeste jäljeta kadumised. (Tarand 2001: 139)

Võib öelda, et nii nagu iga teinegi vähegi ühiskondlikult tegev inimene oli ka Raud nõukogude režiimi silmis „vaenlane“, keda ähvardas küüditamise oht. Raua pere hirmu küüditamise ees süvendas veelgi enam kohatud vana tuttav, kes kinnitas, et Rauad on kantud küüditatute nimekirja. Raud otsustas koos perega põgeneda oma õetütrega Anna Peetsalu juurde, kes elas Puhja metsade vahel Palupõhja popsikülas Kooli talus. Saksa vägede edasisel pealetungil organiseerusid Puhja, Rannu ja Rõngu mehed, nende seas Raud, end omakaitseks, lüües punaväelastega mitmeid lahinguid, kuid valdavalt oldi metsas peidus. Punaarmee

Lõuna-Eestist lahkumise järel sõitis ta tagasi Tartusse ja sai tööd mõneks ajaks Tartumaal, hiljem Haapsalus koolinõunikuna, et korrastada segipaistatud koolide süsteemi. (Raud 1966: 46-71)

Ebastabiilsetes oludes oli kommunistide eest põgenemiseks vaid üks võimalus ja selleks sai olla kodumaalt lahkumine. Raua poeg oli selleks ajaks juba mobiliseeritud ning vanem tütar lahkunud haiglaga, kus töötas põetajana. Põgenemine koos oma naise ja noorima tütreaga Saksamaale sai teoks 1944. aastal laevaga „Peter Wessel“. Leidnud endale alalise korteri, jätkus Raua töö haridusvaldkonnas. (Raud 1966: 106-108). Saksamaalt lahkus Raud aastal 1948, kui asus elama Rootsi, töötades Eesti Komitees arhiivitöölisena, kuid samal ajal tegutsedes Eesti täienduskoolide inspektorina. 1956. aastal pensionile jäädes jätkas ta tööd kirjaniku ja ajakirjanikuna ning kasvas ka tema huvi eesti ajaloo vastu. (Valmas 1994: 79)

Märt Rauda võib igati pidada haridusvaldkonna väarikaks asjatundjaks, kuid tähelepanuta ei tohiks jätta ka tema tänuväärset panust eesti ajaloo uurimisel. Eestlaste ajaloo uurimist ja sellest kirjutamist võib pidada tema hobiks ja kireks, mida toetasid ja innustasid mitmed temaga kirjavahetuses olnud kultuuriasjatundjad.

2. Märt Raua publikatsioonid

Nagu juba eelnevalt mainitud, oli Raud mõnda aega tegev ajakirjanduses, tehes ajalehtedele kaastöid. Ta avaldas mitmeid artikleid, uurimisi ja raamatuid pedagoogika ja kooliajaloo alalt. Vähesed teavad, et ta on avaldanud varjunime alt ka ilukirjanduslikke tekste.

Märt Rauda on tihti segi aetud kirjanik Mart (Martin) Rauaga, kes sündis Liivimaa kubermangus 1903. aastal. Oma luuletajadebüüdi tegi Mart Raud aastal 1919. Teda tunnustati Eesti NSV teenelise- ning rahvakirjanikuna ja Juhan Smuuli preemiaga. 1931. aastal tunnustati ta Tallinna-Haapsalu rahukogu poolt süüdi vekslite võltsimises ja pankadelt raha välja petmises ning pandi kolmeks aastaks vangi. Ühtlasi kuulub ta nende loomeinimeste hulka, kes astusid 1941. aastal hävituspataljoni, mille liikmed põletasid maha külasid ja piinasid-tapsid kohalikke rahulikke elanikke. (Erelt 2018)

Oma meenutustes tõdes Märt Raud, et nime segamini ajamise pärast oleks teda mitmel korral tööst ilma jäetud ja mitmel korral isegi vahistatud: *”Kui punavägi Lõuna-Eestist oli välja aetud, tuli mul mõelda teenistuskoha leidmisele. /.../ Kommunistide poolt vallandatud koolinõunikud olid ametisse tagaasi kutsutud. Vakantsset ametnikukohta ei olnud ei maa- ega linnavalituses. Koolijuhataja kohtade suhtes puudus ülevaade. Tagasisõidul peatas mind Võrtsjärve lähedal vahipostil seisev omakaitselane ja nõudis dokumente. Pärast isikutunnistuse läbilugemist küsis ta, kas olen ka kirjanik. Vastasin, et ma end kirjanikuks ei pea, aga vahete-vahel sulge vean. ”Mul on käsk teid vahistada”, lausus valvur. Õnneks teadsin selle põhjust. Otsiti kommunistlikku kirjanikku Mart Rauda. Olin kuulnud oma kõrvaga, kuidas Soome raadio kurjustus kirjanik Mart Raua üle, kes Tallinna kommunistlikus raadios oli Soomet teotanud ja ja soomlasi laimanud. Saates kõneldi ka sellest, missuguste inetuste ja kriminaalkuritegudega Raud Soomes oli toime tulnud. Kaasas oleva ”Õpetajate kalendri” abil, mis sisaldas ka haridusministeeriumi kõrgemate ametnike näopilte, näitasin, et mul tolle kaabakaga midagi muud ühist ei ole kui nimi ning seegi mitte täielikult – tema eesnimi on Mart, minu oma Märt. Valvur jäi seda uskuma ning laskis mul edasi sõita.” (Raud 1966: 70)*

Taolisi seiku juhtus Märt Raua veel mitmeid teisigi, kuid siiski suudeti erinevate inimeste abiga õige isik tuvastada. Mart Raua vari kummitas tema pea kohal praktiliselt terve Märt Raua elu: tänu Mart Raua tegudele oli Märt Raua raskusi Saksamaalt lahkumisega, sest inglise emigratsiooniamet keeldus talle selleks luba andmast. Levis kuuldus, et Saksamaa Briti tsooni ülemjuhatajal oli nimekiri 5000 põgenikuga, kes olevat Nõukogude Liidu ja selle satelliitriikide spioonid ja agendid. Mitmete seletuste ja tõestamiste tulemusena sai Raud Saksamaalt väljasõiduloo, kust emigreerus Rootsi, kus elas kuni oma surmani (Raud 1966: 217-218)

2.1. Eesti Kultura – ”Postimehe” kirjakogu

”Eesti Kultura” II-s numbris ilmus Raua kokkuvõte Pärnumaa koolidest, sama sarja III-s numbris avaldati tema kirjeldav ülevaade põllutöölise olukorrast. Eesti perekondliku elu kirjeldav ülevaade ilmus ”Eesti Kultura” IV-s numbris. Nimetatud teosed jõudsid trükki ajavahemikus 1912–1914. Sellele järgnenud sõjaperiood ei olnud kirjandusliku tegevuse jaoks kuigi soodne ning järgnevad kirjatööd, mis käsitlesid peamiselt pedagoogilisi küsimusi, ilmusid alles esimese Eesti Vabariigi ajal. Ajalehes ”Õpetajate Leht” on ilmunud tema pedagoogiliste kirjade sari ”Meistri kirjad” ja pedagoogiline romaan ”Veerev kivi”. (Valmas 1994: 79–80)

2.2. Välismaal avaldatud teosed

Suurema tööni Eesti ajaloo kujutamisel jõudis Raud alles välismaal. Saksamaal ilmus temalt ”Memuaarid saatuslike sünduste kohta 1914–1918”, mis avaldati ajalehes ”Eesti Rada”. Ta on olnud ka ajakirja ”Rahvuslik Kontakt” sage autor. (Valmas 1994: 80)

Rootsis ilmus 1953. aasta temalt raamat ”Kaks suurt” suurkujude Konstantin Pätsi ja Jaan Tõnissoni elust ja tegevusest, mis põhineb Raua isiklikel kogemustel ja kokkupuudetel mõlema mehega. Märt Raud on öelnud selle raamatu kohta järgmist: *”Vaadeldes Pätsi ja Tõnissoni püüdsin olla nii erapooletu kui võimalik, sest minu arvates on mõlemal riigimehel väga suured teened meie riigi saamis- ja arenguloos.”* Veelgi tõetruuma ettekujutuse Konstantin Pätsist saab Raua 1977. aastal ilmunud raamatust ”Riigiehitaja Konstantin Päts

1974–1956”, kus põhjalikult kogutud kirjalike allikate oskuslik kasutamine ning sündmuste esitamine annab võimaluse, võrreldes eelmise raamatuga, näha Pätsi teistsugusest vaatenurgast. (Valmas 1994: 80–81)

1961. aastal ilmus Raualt „Eesti perekond aegade voolus“, milles sisalduvat eesti perekonna ajalugu oli ilmusaastaks üsnagi vähe uuritud ning käsitletud. Ajajoon ulatub muistsest iseseisvusajast kuni 20. sajandini välja, hõlmates kombeid ning perekonna kujunemislugu.

1962. aastal kirjastati Raua mälestused lapsepõlvest, kooliajast, koolmeistriametist, ajakirjanikutööst kui ka sõjaväeteenistusest raamatus „Sulg ja raamat“. Hiljem ilmusid veel „Eesti kool aegade voolus“ ning „Alasi ja vasarate vahel“, kus Raud kirjeldab Eesti koolisüsteemi okupatsioonide ajal. (Valmas 1994: 81)

2.3. Ilukirjanduslik tegevus

Märt Raud tegutses ka ilukirjanduse valdkonnas, kus kasutas varjunime Tõnis Migagu. Ka need teosed on sügavalt ajaloolise taustaga. Tema esikteos, 1951. aastal ilmunud ”Punane hunt”, käsitleb punaste seadusevastaseid tegusid Eesti vastu Vabadussõja ajal. Raamat ”Ülekohus ei seisa kotis” on tugevalt meeletatud kommunistliku režiimi vastu, ”Joosep ja Potivari naine” keskendub aga hoopis abielu- ja armastuse küsimustele. Talupoegade raskest elust, perenimede saamist ning elu Pärnu Poeglaste Gümnaasiumis kirjeldab ”Nigul Eitea uperpallid”, mis ilmus aastal 1971. Vene okupatsiooni ajal lokanud korrupsiooni kajastab raamat ”Keset kärestikku”. 1971. aastal ilmus romaan ”Risti ja rästi”. Kõik tema romaanid on ühiskondliku sisuga ja sisaldavad dokumentidega tõendatavaid materjale. (Valmas 1994: 82)

3. Märt Rauda perekonnaajaloolised teosed

Järgnevalt annan ülevaate kahest peamisest Märt Rauda teosest: „Eesti armuilmast“ ja „Eesti perekond aegade voolus“. Raamatute sünnilugu on väga erinev, täpselt nagu ka raamatud ise on eriilmelised. „Eesti armuilmast“ teos oli mõeldud Rauda noore naise sünnipäevakingiks. Raud ise on öelnud, et teos sai tänu sellele üsna intiimne, sest see oli kirjutatud ainult ühe inimese jaoks. (Raud 1915: 1) „Eesti perekond aegade voolus seevastu on pikem, põhjalikum ning arutlevam.

Rauda ind perekonnaajaloo uurimisega tegeleda pärineb ägedaks kiskunud mõttevahetusest Kadrina pastoriga noorte aja veetmise teemal. Teda kummastas see, mil viisil tehti eestlaste armuelu kohta tema meelest valesid järeldusi: „*See oli otse hämmastav, kui hoolimatud olid saksa „hingekarjased“ olnud oma „karja“ vastu, et nad sajandite jooksul vaevaks ei olnud võtnud rahva hinge tundma õppida. Säärased vildakad, ebaõiglased ja Saksamaalt pärinevatele eelarvamistele põhjenevad vaated ja väljendused olid eesti noorsoole suisa solvavad.*“ (Raud 1961: 10)

3.1. „Eesti armuilmast“

Algselt ei olnud Raudal plaani hakata raamatut kirjutama, vaid ta oleks piirdunud lihtsalt artikli publitseerimisega. Esimese tõuke raamatu sünnile andis intsident pastor Lutheriga tema koolijuhhi päevil, mis ajendas teda kirjutama eestlastest artiklit. 1905. aasta kevadel tahtsid Virumaa õpetajad viia riigi toetusel töötava Kalevipoja erakooli Haljalast Kadrinasse, kus see oleks täitnud puuduva hariduseltsi kooli aset. Koolijuhatajana sõitis Raud Kadrinasse maad kuulama. Jõudmaks selgusele, mida sealne seltskond kooli üleviimise kavatsustest arvab, astus ta sisse ka pastor Lutheri juurde, keda peeti peasüüdlaseks hariduseltsi kooli kinnijäämise juures. Küll aga oli Raud kuulnud, et tegemist olevat liberaalse mehega ja uskus, et tekkinud arusaamatus saab lihtsasti lahendatud. Pastor võtnud Rauda lahkesti vastu, ent muutus eriti ägedaks, kui Raud kooli üleviimise teemat puudutas: „*Kas teil raha on? Kuidas kavatsete oma kooli ülal pidada?*“ (Raud 1961: 9) Raud seletanud, et õpetaja palga saab riigitoetusest ja majanduslikud kulud saab kaetud pidude sissetulekuga, nagu seda oli tehtud Haljalas juba aastaid. See seletus rabas kirikõpetajat niivõrd, et ta hakkas Rauda süüdistama

pidudega rahva kõlbelisuse hävitamises, öeldes, et Raud teenivat oma kolleegidega pimeduseriiki. Raud ei andnud kergelt alla ja tõi näite sellest, kuidas Luther Tallinna saksa teatrit 1000 rublaga toetanud oli. Sellepeale vastanud pastor: „*Kas te tõesti aru ei saa, et teater ja teie maapeod on ometi kaks iseasja! Teater on kunstiasutus, aga teie nõndanimetatud „näitemängud“ ei ole muud kui labane palagan! Teie peod lõpevad tantsuga, aga mis on talupoiste ja tüdrukute tants? Ei midagi muud kui kirgede ärritamine! Öösel kui nad paariviisi koju lähevad, algab himude orjus. Enamasti lõpevad niisugused peod ikka minu kantseleis emade ja tütarde nutuga.*“ (Raud 1961: 9) Selle peale öelnud Raud, et kui avalikud peod puuduvad, siis kohtuvad noored simmanitel. Pastor ei nõustunud ja hüüdnud võidurõõmsalt, et Kadrinas simmaneid üldse enam ei peetagi, sest ta olevat kõik peremehed nii kaugemale saanud, et need oma ruume pidutsemiseks ei anna. Raud pilganud pastorit vastu: „*Nii võivad siis Kadrina poisid ja tüdrukud kohata üksteist ainult laka pimeduses?*“ (Raud 1961: 9) Pastor jättis pilke tähelepanuta ja ohanud: „*Jah, kuradi vägi ja pimeduse võim on suur, ka siin Kadrinas! Küll olen ma olma võõrmiindrite ja kooliõpetajate abiga võidelnud poiste ööhulkumise vastu, aga julmapraku on rahvas loid ja sallib seda. On emasid, kes selle üle isegi rõõmustavad, et poisid nende tütreid magatavad. Jah, armas Raud, mina ei saa toetada pidudega ülalpeetavat kooli, vaid otse vastuoksa, katsun igapidi takistada rahva kõlbluse hävitamist pidude kaudu. See ei ole mitte ainult minu, vaid kõigi Eestimaa õpetajate seisukoht.*“ (Raud 1961: 9–10)

Pastor Lutheri negatiivsus oli Raua sõnul otsene kivi tema enda kapsaaeda, sest ta oli enda arvates koos oma kolleegide-maakoolmeistridega seltskondlike ühistegevuste loomise juhtimisega teinud kultuuritööd, kuid nüüd öeldi talle otse näkku, et ta hävitab eestlaste kõlbelisust. Selline nõrdimus ülekohtu ees sütitas teda sellele vastu hakkama. Tekkinud konflikt ajendaski teda kirjutama viiekümneleheküljelist artiklit „Küla kiiged“, milles ta kirjeldas noorte lõbustusi nii, nagu Raud ise neid tundis ning kuidas ta mäletas oma vanemate ja teiste vanemate inimeste kirjeldustest. Artikli tahtis ta Postimehele trükki saata, kuid enne seda soovis ta saada arvamust Kolga-Jaani õpetajalt Villem Reimanilt, keda Raud väga austas. (Raud 1961: 10)

Villem Reiman tunnistas Raua seisukohad laias laastus õigeks ning isegi kiitis mehe agarust rahva au kaitsmisel, kuid ei pidanud heaks tooniks noore mehe artikli üleüldist sõjakat alatooni. Lisaks olnud artikkel liiga pikk, et ajalehes avaldada, kuid liiga lühike ja ebapiisavalt läbitöötatud, et raamatuna välja anda. Selle asemel soovitas Reiman Raual hakata koguma

rahvapärimust, et sellest kujuneks tõsisem uurimistöö, kuna perekondlikud kombesed ning rahva lõbustusviisid vajasisid põhjalikku läbi töötamist. Märt Raud võttis ettepaneku vastu ning kahe mehe koostöö sai alguse. (Raud 1961: 10–11)

1913. aasta septembri kirjas Villem Reimanile kirjeldab Raud, et on vahepeal teinud hulgaliselt taustatööd ning töötanud läbi mitmeid eri keeltes kirjutatud materjale, mis on aidanud tal käsikirja kallal edasi töötada. (EKM EKLA f. 105, m. 21: 20, l. 1) Üheks selliseks autoriks, kelle materjale Märt Raud mainib, oli William Edward Hartpole Lecky. Lecky oli iiri ajaloolane, kes on oma töödes uurinud Euroopa moraalkoodeksit ja on läinud ajalukku georgiaanliku Inglismaa uurimisega. (Encyclopedia Britannica, 2018) Reimani käest on Raud üleüldiselt väga palju infot küsinud, nii neitsilikkuse väärtustamisest, sauna pühadusest kui ka eestlaste sugulise kõlbluse kohta ning lõpetades nooriku neitsipõlve kestvuse küsimustega. (EKM EKLA f. 105, m. 21: 20, l. 1–2)

Raud hoidis Reimanit oma töö edenemisega pidevalt kursis. Kolme aasta töö tulemusena sai materjali niivõrd palju, et Raud jõudis valmis kirjutada esialgse mustandi, jõudmata siiski rohkem selle kirjatükiga töötada, sest peagi ta mobiliseeriti. Saatnud kirjatüki Reimanile, lubas ta Reimanil tehtud tööd oma suva järgi parandada. Reiman lisas joonealuseid märkuseid väidete osas, millega ta ei nõustunud ja praakis välja mõned peatükid, mis tema arvates rahvaajaloolisse raamatusse ei sobinud, pärast mida võttis käsikirja Eesti Kulturile kirjastada. (Raud 1961: 10–13) Uurimistöö ilmus aastal 1915, Eesti Kultura IV köites.

Omaette lugu kerkis esile raamatu sissejuhatusena, mille Raud kirjutas mobiliseerituna kasarmu naril. Seal juhtis ta tähelepanu nõrkadele kohtadele allikmaterjalides: esiteks oli tal kasutada ainult mõned rahvalaulude kogud, sest J. Hurda vanavara oli veel Helsingis; teiseks võõrast rahvusest folkloristide kirjeldustes olevat olnud nii palju vildakat ja ebaõiget, mis tulenes rahva puudlikkust tundmusest või eelarvamustest; kolmandaks mainis ta vanade inimeste puudulikkust aja piiritletust, sest nad kõnelesid sellest, mis oli „vanasti“, kuid jätsid täpsustamata, millal see „vanasti“ täpsemalt oli; ja neljandaks leiab Raud, et kogutud andmetes oli palju võõrkehi, mis ta arvab „sisse toodud“ olevat võõrsilt ja mida lihtsalt edasi jutustati. Sissejuhatust ei saanud Raud otse V. Reimanile saata, sest Reimani kodune aadress oli Raul maha jäänud, niisiis saatis ta oma kirjutise J. Tõnissoni kätte, kes aga arvas, et autori enda arvustavad märkused kõigutavad rahva silmis töö usaldusväärset ja pani sissejuhatuses hoopis ühe Raua erakirja, mis Raua enda meelest sisaldas põhjendamatuid väiteid ja kaalumata jäänud otsuseid. (Raud 1961: 13) Lisaks on „Eesti armuilmast“ väga silmatorkav

see, mil viisil Raud igal pool eestlaste moraalitunnetust ja kõlbelisust rõhutas, püüdes seda kogu aeg tõestada erinevate intervjuueeritavatel saadud infoga.

3.1. „Eesti perekond aegade voolus“

„Eesti armuilmast“ sissejuhatuses mainib Raud võimalikku teema jätkamist. Eesti esimese iseseisvuse ajal soovitasid Märt Raual nii Eesti Rahva Muuseumi direktor Ilmar Manninen kui kui doktor Oskar Kallas, jätkata tegevust folkloori alal, mida ta siiski õpetajatöö kõrvalt polnud valmis ajanappuse tõttu tegema. Samade küsimusteni jõudiski Raud tagasi 33 aastat hiljem, elades siis juba Rootsisis ja töötades arhiivitöötajana.

Kirjanduslike soovitustega oli Rauale abiks geograaf Edgar Kant, kes suunas ta Gustav Ränga juurde: *„Olen vahepeal veidi jälginud perekonna-sotsioloogilist kirjandust, sest vastavad küsimuse on praegu elavalt päevakorras sotsioloogide peres. /.../ Arvan, et teil võiks oma teose mõninga peatüki viimistlemisel ehk kasu olla mõne taolise töö lehitsemisest. Mõtlen siinkohal eeskätt ameerika sotsioloogi Carle C. Zimmermani raamatut „Family and civilisation“ (1947), Horkheimeri „The family, its function and destiny (1949), Elmeri „The sociology of the family“ (1945), Burgess & Locke „The family, from institution to companionship“ (1945), Paul C. Glicki artiklit „The family cycle“ (ajakirjas „American Sociological Review“, 1947) ja hollandlaste J. P. Kruijti „Het gezin sedert de middeleeuwen“ (1950, ajakirjas „Sociologisch Bulletin“ no. 3) ja E. W. Hofstee „Levehskunst ne levensstijl in stad ne platteland“ (1950, sealsamas). /.../ Olgu nimedega kuidas tahes, igatahes käsitlevad need autorid kõiki olulisi küsimusi perekonna-institutsiooni ja perekonna-kultuuri arenemisloos. /.../ Ei tea täpselt, mis kodumaal toimub, kuid võib arvata, et sunniviisil lõhutud perekondade au on suur. /.../ Kõige selle juures on mõistetavasti ülimalt teretunud kui teie meie perekonna ja perekondliku kultuuri arengut läbi aegade käsitlute ja perekondlike traditsioonide tähtsust tahate rõhutada. /.../ Ma usun, et teie teete kõige otstarbekohasemalt jätkates küsimuste ventileerimist Gustav Rängiga. Ta on oma töös „Vana Eesti – Rahvas ja kultuur“ käsitlenud küll peamiselt ainelist kultuuri, kuid lõppeks väljajõudnud ainelise ja vaimse kultuuri piirimaile. Ta saab etnograafilistes küsimustes olla teile palju paremaks abimeheks kui allakirjutanu. /.../*

P.S. Lisan veel mõned märkmed saksakeelse kirjanduse üle perek. küsimuste kohta:

W.H. Riehl: Die Familie. Stuttgart 1855

M. Freudenthal: Gestaltwandel der Städtischen, bürgerlichen und proletarischen Hauswirtschaft (von 1760 bis 1910). Würzburg 1934

H. F. K. Günther: Das Bauerntum als Lebens – und Gemeinschaftsform. Leipzig 1939.

Bernhard Rive S. J.: Die Ehe in dogmatischer, moralischer und sozialer Befichtung. 2. Aufl. Regensburg 1921.

Erich Egnerr: Der Haushalt. Berlin 1952.

Kõik need raamatud peaks saadaval olema kuninglikus raamatukogus. Prof. G. Ränk saab need kergemini oma nimele välja võtta.“ (EKM EKLA, f. 387, m. 13: 2, l. 35–37)

Rootsis viibides sai Raud julgustust riigikohtunik Timotheus Grünthalilt ja professor Gustav Rängilt, et töötada ümber oma noorpõlve teos „Eesti armuilmast“ ja laiendada teos eesti perekonna ajalooks. Kusjuures Raua tööprotsessi kulgemist jälginud T. Grünthalilt pärineb ülevaade Muhu pulmakommetest.

Esialgse käsikirja vaatasid läbi professor Ränk ja lic. Herbert Salu, kes seda parandasid ning Rauale näpunäiteid jagasid. Herber Salu on oma kirjas Rauale soovitanud Matthias Johann Eiseni ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi kommentaaridesse ettevaatlikult suhtuda, kuid üldiselt kiidab Rauda suure vaeva nägemise eest. (EKM EKLA f. 387, m. 13: 2, l. 33)

Põhjaliku arvustuse andis käsikirjale dr. Hans Kauri, kes kirjutas ”Eesti perekond aegade voolus” mõned sissejuhatavad laused. Põhimõtteliste küsimuste selgitamisel oli Rauale abiks Turu Põhjamaade Etnoloogia Instituudi professor Karl Robert Villehad Wikman. 1961. aastal nägi ilmavalgust „Eesti perekond aegade voolus“. (Raud 1961: 13)

4. Tähtsamate perekonnaajalooliste teemade analüüs

Märt Raua huvi perekonnaajaloo uurimise vastu on olnud väga ulatuslik. Asudes tööle Tartusse „Postimehe“ toimetuses, sai ta ligipääsu kaastööliste kartoteeki. See võimaldas tal astuda kirjavahetusse kultuuritegelastega, kes nõustusid teda materjalide kogumisega aitama. Nende hulka kuulusid M. J. Eisen, A. Kitzberg, Jakob Liiv, Oskar Loorits ja mitmed teised. Raud kogus ka ise oma töö jaoks materjale, reisides üle Eesti ja otsides jutukamaid vanainimesi. Nii kujunes Raua iseseisev vanavara arhiiv. Materjalide leidmisel ja läbitöötamisel on Raud eriliselt hinnanud inglise uurijaid: „*Inglise uurijad on just armuelu hingelise ja ühiselulise külje peale iseäralikku rõhku pannud, kuna Saksa teadusemehed enam asja välimise koore küljes ripuvad.*“ (Raud 1915: 3–5)

Oma analüüsi tegemisel kasutasin peamiselt Märt Raua kahte raamatut, „Eesti armuilmast“ ja „Eesti perekond aegade voolus“, kust valisin välja enda jaoks peamised peatükid eesti perekonnaajaloost. Kasutasin raamatuid oma töös paralleelselt, sest mu eesmärgiks oli anda ülevaade eestlaste kõlbelisuse uurimisest ja teha kindlaks mil moel ja kas üldse Raua käsitletud ajaga muutusid. Saamaks paremat ettekujutust Raua perekonnaajaloolisest uurimistööst, kasutatud allikatest ja tema võimalikest suunajatest sellel alal, kasutasin lisamaterjalidena Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis säilinud ja saadaolevad kirju Märt Raualt Oskar Kallasele, Villem Reimanile ja Matthias Johann Eisenile. Lisaks uurisin mõningaid kirju, mis Raua järelpärimistele vastu saadeti. Heitsin pilgu ka Raua käsikirjadele-märkmetele erinevatest aastakümnetest ja „Eesti perekond aegade voolus“ viimasele, 1954. aastal valminud masinkäsikirjale.

4.1. Eestlased ja häbenemine

„Eesti armuilmast“ esimeses peatükis annab Raud esmalt väikese ülevaate Hupeli ja Petri tekstidest, millisena eestlasi nähakse: saksa autorite järgi puudub eestlastel üldiselt igasugune väärikus ning sündsustunne. See väljenduvat alastioleku häbenematuses näiteks saunaskäimise või ujumas käimise puhul. Saun oli eestlaste jaoks püha, nagu kirik. Tühja sauna kardeti niisama palju kui tühja kirikut. Raud on oma kirjades Reimanile püüdnud teada saada, miks oli saun eestlaste jaoks püha ning miks mehed ja naised kunagi koos saunas ei käinud. (EKM EKLA, f. 105, m. 21: 20, l. 2/3) Sama on ta proovinud välja selgitada Oskar Looritsa käest. (EKM EKLA, f. 186, m. 72:14, l. 1/3) Sauna pühaduse ning naiste-meeste saunaskäimise traditsiooni kohta on püüdnud ta infot saada ka Matthias Johann Eisenilt (EKM EKLA, f. 25, m. 12:29, l. 1/1).

Saadud info põhjal kirjutab Raud, et mehed ja naised ei käinud koos saunas, aga seda mitte sellepärast, et üksteist häbeneti, vaid sellepärast, et naised rikkusid meeste jaoks leili ära. Kui naised saunas olid, viisid mehed neile vett ja vastupidi – selles ei olnud mitte midagi veidrat. Usin peretütar käis tihti saunas meeste selgi pesemas ja tema ees ei tundud piinlikkust. Raua sõnul kinnitavad oskamatuset paljast ihu häbeneneda ka mitmed vanemad inimesed, kellega ta on sellel teemal rääkinud.

Raua kogutud inimeste mälestuste põhjal on tegelikult märgata, et kiriklikud väärtused sugenesid visalt ka rahva sekka, sest vanemate inimeste seisukohad näivad olevat piirkonniti erinevad. Temaga rääkinud inimesed on näiteks öelnud, et vanasti olid noored tütarlapsed ikka rohkem häbelikumad olnud, sest isegi külaliste saabumisel joostud uksest välja, sest päeva ajal ei julgetud noormeeste ees silmigi tõsta: mida armsam noormees oli, seda rohkem neiu teda häbenes. (Raud 1915: 9–11) Siinkohal võib järeldada, et vastavalt sellele, kuidas vanemad inimesed on omaks võtnud kiriklikud tõekspidamised, erinevad nende suhtumised häbelikkusesse. Alastuse teemal on Raud ilmselt viidanud Hupelile, kes on kirjutanud, et neiu ei häbenenud võõraste meeste silme all näiteks alasti suplemas käia ja rehetoas magati samuti koos, kus lahtiriietumine toimus üksteise ees. Alastust ei osatud peljata, sest alasti ihu ei ärritanud eestlase meeli. (Metsvahi 2015: 116 vt. ka Hupel 1791: 284)

Perekonnaajalooliselt toob Raud alastuse teema välja arvatavasti sellepärast, et pidas seda oluliseks baltisaksa kirjameeste seisukohalt, kelle jaoks alastus oli otseses seoses kõlbelisuse ja viisakusega. (Petri: 1802) Niisiis ilmneb, et intervjuueeritud inimeste arusaam häbelikkuse

olemasolust avalduvad pigem sotsiaalsetes suhetes, kuid mitte füüsilistes. Hupel aga järeldab häbelikkuse puudumist lähtudes just füüsilistest aspektidest.

4.2. Ehalkäimine

Talupoegadel polnud vahet, kas töötatada kodutalus või mõisas, ränkraske töö saatis neid hommikust õhtuni. Vahel jäi aega ka puhkamiseks ja siis otsiti võimalusi meelelahutuseks. Peale leeritamist oli noortel lubatud võtta osa mitmetest lõbustustest. Neil noortel, kes olid jõudnud abiellumisikka, oli võimalus üksteisega lävida kirikus käies, talgutel ja isegi surnuvalvamistel. (Hiemäe 2015: 43)

Seto päritoluga Ksenja Müürsepaga tehtud intervjuude põhjal käisid noored koos pidudel, mida kutsuti Kuurakeses *guljanjadeks*. Seal mängisid noored erinevaid mängu ja tantsisid. Veel olid levinud noorte kokkusaamisõhtud, mida nimetati *gulasna-õdakuteks*. Traditsiooniliselt toimus see jõulude ja kolmekuningapäeva vahelisel ajal ja kokku saadi mõnes talus. (Metsvahi 2016: 100 vt. ka ERA, MD 108 (14)) Seal veedeti aega mõistatusi lahendades, vesteldes, lauldes ning muinasjutte jutustades. (Metsvahi 2016: 100). Setomaal oli levinud ka töötegemisõhtud, mida nimetati „istjateks“. Sellistest tööõhtudest teadis kirjutada ka Aleksander Kruusberg, kes E. Eisenschmidtilt selle kohta kuulnud oli: „*Kui tüdruk u. 15-16. a. vanaks saab, lastakse ta „poisklema“, s. o. poiste ja tüdrukute seltsi ühistele tööõhtudele, kus peale töö lõppu „õige vabalt elatakse“* (Metsvahi 2016: 100 vt. ka Kruusberg 1920: 50).

Raud kirjeldab: „*Noorerahva suvised lõbustused toimusid murul, metsa ääres või mõne talu õues, kus kiiged olid üles seatud.*“ (Raud 1961: 46) Ta lisab juurde J. Chr. Petri kirjelduse 18. sajandi lõpust vanadest kiikedest ja sellega seotud lõbustustest: „*Peaaegu igas külas, iga kõrtsi juures ja mõnegi mõisa õues on kiik, millel palju sarnadust on haspliga⁴See asetseb kahe posti vahel ja sellel võib kaks või kolm inimest korraga kiikuda. Teine viis on, et saelaud paigutatakse jämedatele palkidele ning istutakse üks ühte ja teine teise otsa. Nad kiigutavad end seal üles ja alla, esiotsa aeglaselt, siis järjest kiiremini ja pilluvad üksteist üles. Kiikesid on neil mitmesuguseid. /.../ Kõige lihtsamat liiki kiikedel on kinnitatud kahele maa sisse*

⁴ Haspel on riist näiteks lõnga, traadi, nõöri või kaabli rulli või vihti kerimiseks ja pasmade lugemiseks (Eesti rahvakultuuri leksikon, lk 32)

rammitud postile keerlev tala, ja selle ristala küljes ripub pingina puulaud. Sellele pingile asub poiss püsti ja tüdruk istub tema jalgade vahele. Poiss paneb põlvede nõksutamise ja keha pingutamise pingi nii tugevasti liikuma, et ta mitu korda ümber võlli käib. Säärane kange pingutamine nõuab suurt kehalist jõudu. Eestlased armastavad oma lõbustustes metsikust ja lärmi. Suurem osa nende mängudest nii kõrtsis kui mujal on täis hulljulgust. Kui nad ette on võtnud päeva lõbusalt mööda saata, siis ei pea nad selles piiri. Nii aeglased kui nad on töös, nii kärmed ja osavad on nad oma mängudes. Tantsimine, lärmitsemine, müramine, löömingud ja tõuklemised on nende juures tavaliseks nähteks.“ (Raud 1961: 46–47)

Kirikus ja kõrtsis saadi kokku nii suvel kui talvel. Kirik ei täitnud mitte ainult jumalasõna kuulutamise funktsiooni, vaid oli ka kohaks, kus omavahel uudiseid vahetati ja kohtuti. Raud ütleb, et kirik oli olnud väikest viisi kurameerimise kohaks, mille tõestuseks mainib ta ära J. B. Holzmayeri 1880. aastal ilmunud raamatus „Osiliana“ tähelepanekud Saaremaa noortest: „*Umbes kaks nädalat enne jõulu hakkavad täisealised neiud iga pühapäev kirikus käima, et seal end meesterahvale näidata. Jumalateenistuse ajal käivad nende pilgud tihti paremale poole, kus istuvad mehed, et juhtida nende tähelepanu enestele. Neil pühapäevadel käivad kirikus ka poisid sihiga enestele tulevase välja valida.*“ (Raud 1961: 47)

Kõrts täitis mõningal määral rahvamaja ülesandeid, kuhu inimesed kogunesid pühapäeviti ja talveõhtutel, kui esmaspäeva varahommikul mõisasse tööle polnud vaja rutata, et vestelda ja tantsida. Oma öeldu ilmetamiseks tsiteerib Raud M. Pommerit, kes kirjeldab kõrtsi kui osa rahvaelust Audrus 19. sajandi teisel poolel: „*Möödunud sajandil etendasid Audrus kõrtsid rahva lõbustamise ja vaba aja veetmise kohana tähtsat osa, olles kiriku kõrval kõige küllastatavamaks asutusiks. Kõrtsidel olid ka mitmed praktilised ülesanded. Nad olid ööbimis- ja puhkamispaikadeks teekäijatele, kes kas hobustega või jala pikka teed reisisid. /.../ Kõrts oli ka heaks teadete vahendajaks, täites ajalehe aset. Kaugelt tulijailt saadi teada, mis sünnib mujal, kuidas viljad kasvavad, või mis muidu uudist on. Ajalehti tol ajal veel ei loetud. Kõrtsis hulgana koos viibides oli hea nõu pidada ning kevadeti kauplesid peremehed seal tööjõudu. /.../“ (Raud 1961: 47–48) „Eesti armuilmast“ ei maini Raud muid noorte lõbustusi, küll aga on iseäranis detailrikkad ehalkäimise kirjeldused, mis pärinevad erinevatelt inimestelt Eesti eri paigust.*

Ehalkäimine oli üheks kõige tähtsamaks noorte ajaveetmise vormiks. Ehalkäimise „ametlik“ reegel oli, et alaealisi noormehi ehale ei lastud ning leeritamata tütarlaste juures ei käidud. (Raud 1915: 13, vt. ka Raud 1961: 51) Üldiselt toimus ehalkäik varakevadest hilisügiseni. Tavaliselt saadi kokku nädalavahetustel: laupäeva õhtutel ja pühapäevadel. Sellel ajal käinud poisid laulu ja tantsu saatel, üksi või mitmekesi neidude juurde, kes soojade aegade saabudes kolisid poistele kergesti ligipääsetavatesse kohtadesse, peamiselt aitadesse ja lakkadesse, magama. Tuppa jäämist panid poisid pahaks. Viru rannikul oli reegliks, et tüdrukud maarjapäeval välja magama asusid. Öeldi: „Külakupja käsk!“ Kes selle käsu täitmata jättis, saanud voodisse sipelgad – keegi ei teadnud, kes nad sinna tõi, või kust nad tulid, aga seal nad olid. Neiu võis lukustada toa, milles asus ta voodi, aga õhtul olid voodis sipelgad. Väljas magati võimalikult kaua. Viru naljatletud, et ühel tüdrukul kingad magamisaseme kõrval olid jääks külmanud. (Raud 1961: 49–51) Viru ranniku ehalkäimise kirjeldus on uuema raamatu lisandus – „Eesti armuilmast“ Virumaa kommetel Raud ei peatu, vaid toob näiteid Võrumaast, Läänemaast, Palmse ranna lähistelt ning Kodaverest.

Kirjeldamiseks ehalkäimise kombeid, mainib Raud preester K. Usstavi 1911. aastal kirjapandud ülestähendusi setudest: „*Ehalkäimine on moes samuti nagu ta oli vanasti. Õhtul kogunevad külapoisid ühte tallu, kus leidub tüdrukuid. Seal viidetakse natuke aega. Sinna jääb üks või kaks poissi, teised lähevad edasi järgmisse tallu ja nõnda edasi. Kui aeg koju minna, kogunevad poisid ja lähevad lauluga laiali. Seda tuleb harva ette, et poiss üksinda tüdruku juurde magama läheb, ja sedagi ainult siis, kui ta seda kindlaks pruudiks peab.*“ (Raud 1915: 16–17) Hilisemas raamatus leiab K. Usstavilt kirjapanekust rohkemat: „*Võõraste külla üksik poiss minna ei julge. Seda tehakse ikka külaviisi ja see lõpeb tavaliselt suurema kaklusega kahe küla poiste vahel. Kui tahetakse kaklusest hoiduda, tuleb poistele ette viina saata. Juhtub ka seda, et üks küla teise küla „küla leväle“ (külalisleivale) kutsub. Siis külastatakse tüdrukuid koos. Aga külalistel peab viina kaasas olema.*“ (Raud 1961: 51)

Läänemaa kommete kohta kirjutas Jaan Treumann: „*Laupäeva õhtuti, vahest ka pühapäeva õhtul kogunesid poisid külavahetele kokku. Mängiti või tantsiti. Siis käidi hulganisti tüdrukuid külastamas. Seal aga ei aetud millalgi viisakusevastast juttu ega tehtud kõlbamatut nalja. /.../ Rahvas vaatas ehalkäimisele kui loomulikule nähtusele, mida salliti. Poeg võis laupäeva õhtul täie õigusega välja minna. Mida enam poisse tütar külastas, seda uhkem oli ema. Ainult perekonnapea nurises mõnikord, kui poeg öisest rändamisest päeval töö juures unine oli, kui*

koerad öiste külaliste peale haukumisega teda ennast magada ei lasknud või kui poisid mõne ülemeelse naljaga olid hakkama saanud.“ (Raud 1961: 52)

Siin torkab silma kerge erinevus. Esimeses raamatus ei maini Raud üldse seda, et emad oleksid kuidagi viisi uhked olnud, et poisid nende tütarde juures käisid, vaid mainib hoopis üldsuse suhtumist ehal käinud poistesse: „*Wahel jäädi hommikul hiljaks. Neid hüüti siis „päewa peetuteks“.* Rahwas waatas selle peale kui lihtsa igapäewase asja peale, mida salliti. Mõned üksikud pahandasid, iseäranis siis, kui nende omad pojad ühes jooksid ehk kui tüdrukuid ehk tütreid poisid hulgal vaatamas käisid. Kuid kes sellest hoolis. Pidi igatahes täis mees olema, keda kardeti. Pahandajad said kangeste narrida. Juhtus ka seda, et kahe küla poisid isekeskis kisklema läksid. Niisgustes wõitlustes wanast nuga ei tuntud: rusikas ja wemmal aitasid küll.“ (Raud 1915: 18)

See, et taoline ajaveetmine polnud rahva seas häbiks ning oli igati süütu iseloomuga meelelahutusviis, kinnitavad Raua sõnul kõik, kellelt ta infot sai. Tänapäeva uurijad lähevad siinkohal kahte leeri, mis puudutab ehalkäimist ja seksuaalvahekorra omavahelisi seoseid. Näiteks Ülo Tedre ütleb, et ehalkäimine ei tähendanud algselt seksuaalvahekorda. Tedre on kirjutanud: „*/.../ Samal ajavahemikul tulid noormehed neljapäeva ja laupäeva õhtul tüdrukute juurde juttu ajama, mis lõppes tavaliselt ühismagamisega. Kuigi tegemist oli süütu toiminguga (ühismagamine ei tähendanud seksuaalakti), vaenasid seda kirik ja usumehed. Ehalkäimine püsis institutsioonilise tavana kogu 19. sajandi, kohati veel 20. sajandilgi, millal see hääbus kiiresti või omandas hoopis teise sisu (tüdruku magatamine ainult seksuaalakti eesmärgil*“ (Metsvahi 2016: 101 vt. ka Tedre 2008: 315; Tedre 1996: 45; Tedre 1973: 9–14) Marika Mägi on seisukohal, et varasematel sajanditel esines eestlaste seas mõlemat laadi ühismagamist ning ehalkäimise ja seksuaalakti seos hakkas kaduma alles 19.–20. sajandil (Mägi 2009: 93–94; vt. ka Metsvahi 2016: 101) Merili Metsvahi tõdeb oma artiklis, et kirjanduses ja Eesti Rahvaluule Arhiivis leidub mitmesugust vastuolulist informatsiooni ehalkäimise kohta. Seepärast on tema sõnul ka mõistatav, et ehalkäimise iseloomust on tekkinud mitu arusaama. (Metsvahi 2016: 101)

Ehalkäimise korralikkusel hoidsid Raua sõnul noored ise silma peal. Kui juhtus midagi kombevastast, mõisteti kärmelt kohut. Jutud väärtegadeist levisid kiiresti, sest külalaulikud olid varmad valesti käitunutest lori- ja pilkelaule tegema. (Raud: 25–26 vt ka Raud 1961: 54) Laulu sisse pandi kõik, mida kellegi kohta teati. Vahel juhtusid need olema väga ebaviisakad.

„Eesti armuilmast“ leiab äratoomist ka pilkelaul, mis peaks pakkuma aimdust, mida Aliste Kaarli tüdrukud liiderlikkudele poistele laulsid:

*Weli, ella wellekene!
ärä me näime seegi päewa,
kui teid litsi lepikun,
kui teid atta aawikun.
Ärä me näime seegi päewa,
kui teid wiidi Wiljandi (= kohtusse).
Litsid läbi mede usse,
ulk oli hooraid teil ehena,
liialt litsa teil peränä,
joosid küllä kullelema,
perenaisi pallelema:
„Anna meil matti sõkkelida,
kaits wai matti kaarajahu:
me teeme litsil lakatsida,
Kaagi lastel karaskida“*

(Reet Joosepsaare suust 1914, Raud 1915: 26)

Et ehalkäimine korralik ja viisakas oli, annab tunnistust kirjanik Jakob Liivi Kodaverest pärinev mälestus: „/.../ *Magades poistega olid tüdrukutel kuued ja seelikud seljas, laupäeva õhtul puhas särk, samuti ka sitsi- või kodusest linasest riidest pihik kõvasti kinni nõõbitud. Oli ka niisuguseid vanemaid, kes ehalkäijaid ei sallinud. Enamast olid isad rohkem vastu kui emad. Niisugustele isadele maksti mitmel wiisil kätte. Näituseks tuli üks wanamees ikka paljajalu ja särgiwäel poissa taga ajama. Poisid aga selleks just kära tegidki, et wanameest kiusata. Nad kogusid hulga karuohakaid ja wiisid nad ettekotta. Wanamees jooksis pahas tujus poolalasti karuohakatesse. Siis oli wandumist ja sajatamist enam kui tarvis./.../“ (Raud 1915: 17 vt. ka Raud 1961: 52)*

Üks Raua intervjueritud vanem naisterahvas kõneles: „*Terve vald on mu juures maganud, aga kõik on olnud viisakad. Paarist poisit oli kuulda, et neil oli „käpaamet“.* Nende eest hoidusid tüdrukud kui katku eest.“ (Raud 1915: 23)

Kõlbelist käitumist tõdes ka Helme köster A. Erlemann, kes rääkis oma Võrumaa mälestuste põhjal: „*Kõik mängud olid lapselikud, puhtad ja armsad. Midagi meelterutavat ette ei tulnud.*

Samuti oli ühise magamisega. Oma valla poisid ja tüdrukud olid nagu ühe isa lapsed. Oli puhas ja lustlik elu. Magati nagu sõsarad-veljed. Kõlblusevastased teod olid kuulmatud asjad.“ (Raud 1961: 52–54)

Raud pidas mitmeid eestlaste rahvalaule tõenduseks, et ehalkäimist võis pidada korralikuks ja viisakaks ajaveetmisvõimaluseks. Selle näitena toob ta laulu, kus neiu kiidab enesepuhtust:

*„Magasin ma mari mäela
sinilille seähna,
vahalille vaihela,
kuulille keskeella.
Mitu oli neidä Mihkelida
tuhat neidä Tuomasida,
sada halva Handuskesta,
kümme küürika Jürda,
Siiski terve kui tihane,
puhas kui puurilinnukene!“*

(Raud 1961: 59)

Varasemalt ilmunud raamatus toob Raud ära ka A. W. Hupeli tunnistuse: „A. W. Hupel tunnistab õigeks, et tüdrukute ja poiste tõendus, nad magawat teineteise kõrval kasinuses, tihti puhas tõde on. Teol väsiwat nad nii ära, et meelegi ei tule lihahimu taga ajada. Ja kuna nad kitsastes ruumides elades teineteist poolalasti ja alasti wõiwad näha, siis ei tule neil kiusatus nii kergeste, kui „peenematest seisustest“ inimesed arwawad.“ (Raud: 1915: 22) Hilisemas raamatus jätab Raud selle tunnistuse mainimata ning rõhutab vaid Hupeli 1777. aastal kirja pandud eesti rahva „teotamist“, mille kohaselt: „Kõik läbisegi kalduvad nad kõvasti kiimlusele. Teolkäimise ja nende eneste eluviisi tõttu leiab see küllaldaselt toitu. Poisid ja tüdrukud magavad teineteise kõrval järelvalveta. Palju võimalusi liiderlikuks eluks on neil mõisas ja põllutööl. Neil on kerge pugeda kuskile nurka. Hooraelu ei ole nende juures häbiasi. Talvel magavad nad kõik koos, suvel aga lauda peal või lakas. Ka kui ka õitsil on neil väga palju võimalusi lodevaks eluks. Tüdrukut poisi kõrval magamas näha ei ole nende juures häbi. Kui selle üle pahandada, vastavad nad jultunult, et nad ei ole midagi paha teinud, see olevat nii üldine komme. Mõnikord kui raske töö nõuab, võivad nad päris süütult

üksteise kõrval lamada. Aga tüdruk, kes sakslase või venelasega liiderlikku elu elab, on neil põlu all.“ (Raud 1961: 56)

V. Reiman, kes samuti ehalkäimisesse eitavalt suhtus, tegi noorte meelelahutusviisi kohta „Eesti armuilmast“ ääremärkuse: „/.../ Meie tunneme palju kohti, kus puhtad ja karsked poisid ennast sellest eemale hoidisid ja teiste osavõttu lausa laitsid. Ja tõsisemad vanemad inimesed, iseäranis vennaskoguduse mõju alustest ringkondadest, pidasid „ööhulkumise“ vastu ägedat sõda. Nemad nägid sugude vabas ümberkäimises rasket kiusatust kõlbusele ja püüdsid oma noort peret langemise eest hoida. Aga juurdunud komme seisis neile kangesti vastu ja leidis noorte sugulikust kirest õhutust, kuni linnadest ja alevitest maale voolav kõlbeline lodevus vastuseismist hoopis nõrgestas ja 1905-ndast aastast peale mülkakirjandus noorerahva sugulise kõlvatuse edusäraga kroonis“, mille peale Raud oma hilisemas teoses kirjutab, et V. Reiman ei teinud vahet endise aja ehalkäimise ja hilisema aja „ööhulkumise“ vahel. (Raud 1961: 58)

Kirik ei suhtunud ehalkäimisesse hästi: põlastavast suhtumisest annab tõendust Vigala ja Kandle eraõigus aastast 1804, mille kohaselt ei tohtinud poisid ja tüdrukud koos magada, sest see oli kõlvatu ja sobimatu. Kirik sai Raua kohaselt indu talupoegade armuelu kirjeldanud F. C. J. Fischerilt, kes jäi oma 1780. aastal kirjutatud raamatuga „Die Probenächte der deutschen Bauermädchen“ autoriteediks vähemalt kuni 20. sajandini. Raud kirjutab: „Väärrib tähelepanu, kui vähe on tuntud huvi talupoja hingeelu vastu. /.../ Kui hiljem oli juttu talupoegade kõlblusest, siis tsiteeriti ikka Fischerit. Seda tegi ka eestlaste pulmakommete uurija L. v. Schroeder, kes aastal 1888 avaldas arvamist, et eesti noorsoo armastusekombed sarnanevad saksa talupoegade omadega, nõnda nagu Fischer seda kirjeldab.“ (Raud 1961: 55)

Raud kirjeldab Fischerit talupoegade hingeelu kohalt asjatundmatuna, kes on omavahel võrdsustanud poiste ehalkäimise ja noorte kihluse kirikliku laulatuse teel: „Ta segas ära ja heitis ühte patta kaks eri nähtust, poiste ehalkäimise (Fensterln) ja noorte rahvapärase kihluse kirikliku laulatuse eel. Ta kirjutab, et „küllastamise ööd“ (Komnächte) alul olevat väga viisakad, muutuvat aga hiljem prooviabieluks (Probenächte), mis tüdruku raseduse korral kohe arenevat legaliseeritud kiriklikuks abieluks. Ta viga seisnes selles, et ta arvas iga „küllastamise öö“ iseenesest „prooviööks“ muutuvat, kuna aga tegelikult „prooviööid“ ainult abiellujad kasutasid, nagu seda K. Rob. V. Vikman näitab.“ (Raud: 1961: 55–56)

Märt Raud mainibki siinkohal K. Rob. Vikmani 1939. aastal ilmunud üksikasjalikku uurimistööd, milles Vikman näitab, et ehalkäimine on põhjamine komme ja noorte koosmagamisel oli eelkõige seltskondlik funktsioon, milles iseenesest midagi halba polnud. Vikman seletab, et ehalkäimine oli ürgsete germaanlaste komme, mis jõudis eri teid pidi rootslaste, soomlaste, lätlaste ja eestlaste aladele. Lisaks tõdes ta, et ei leia põhjust kahelda vanema ja noorema põlvkonna uurijates. Nende uurijate kohaselt valitses ehalkäimisel karmid kõlbelise elu reeglid, millest rangelt kinni peeti. Oma uurimistöös toetus Vikman iseenda vaatlustele Rootsisis ja teiste germaani rahvaste juures, mil ta mitte kordagi ei täheldanud korraldamata läbikäimist kahe soo vahel. (Raud 1961: 57–58)

K. Rob. Vikmani kontaktid sai Raud suure tõenäosusega Oskar Looritsalt, kes Rauale kirjutas: „*Vanapoiss Vikmaniga olen Uppsalas sageli koos olnud ja näeksin meeleldi, et ka Teie temaga isiklikult tutvusite või kontakti satuksite, sest olete vist üksteisele mitmeti õige võrdsed ja sobite arvatavasti suurepäraselt. Tema aadress on lihtsalt Åbo Academi. Eestist saatsin talle rikkalikult tekste, mida ta võib-olla Teile kasutada annab.*“ Hilisemalt ongi Raud Vikmaniga võõrkeelses kirjavahetuses. (EKM, EKLA, f. 387, m. 13: 2, l. 1)

Kiriku põlastusväärne suhtumine ehalkäimisesse on mõneti mõistetav, sest neiu vooruslikkuse ja puhtuse nõue enne pulmi on olnud läbi aegade kristliku kiriku range nõue. Ilmselt oli kiriku jaoks ehalkäimise ja seksuaalvahekorra vahel otsene seos. Neitsilikkuse väärtustamise kohta on Raud otsinud infot põhjanaabrite ja skandinaavlaste kultuurist. Raud on Eisenile saadetud kirjas, milleks ta on eelnevalt läbitöötanud sellekohast saksakeelset kirjandust, uurinud kas ja kui, siis mil viisil soomlased neitsilikkust väärtustasid. (EKM EKLA f. 25 m. 12: 29, l/1) „Eesti armuilmast“ mainitakse J. Lukkarineni erakirja Rauale, kes Soomes ehalkäimise küsimusega tegeles: „*Tüdrukute juurde võisid poisid minna kas ükski või hulgakesti. Tihti magas ühes aidas mitu tüdrukut. Tuleb nende juurde rohkem poissa, westlewad nad tükk aega juttu.. Siis jäi iga tüdruku juurde üks poiss, teised läksid edasi. Tihti kutsus ema tütre öise külalise hommikul kohvile ja oli selle üle uhkegi, et tütrel poisid käisid. Karjalas ei tule mõnes kohas ööhulkumist enam ette – wanemad ei taha. Et peigmees öösiti pruudi juures võib käia, on üleüldine viis. Sügisel, kui teenijatel wabad nädalad on, peetakse õhtul lõbustusi, mis tihti sellega lõpewad, et suurem osa tüdrukuid ja poissa üheskoos magama heida*“ (Raud 1915: 19, vt. ka Raud 1961: 58) „Eesti perekond aegade voolus“ on osa erakirjast välja jäetud: Karjalat ja teenijate lõbustused ära märkimist ei leia.

Avaliku ööhulkumise kõrval mainib Raud ka salajasi külaskäike tütarlaste juurde. Salaja käidi nende neidude juures, keda naiseks taheti võtta. Raud tsiteerib Jakob Liivi: „Wanast ajast saadik magasid tüdrukud ja poisid onnides, mida Tallinnamaal põhuladudeks nimetatakse. Kui aitade ette lukkusid tarvitama hakati, läksid niisugused tüdrukud, kes juba oma olid leidnud, aita magama, et oma kallikest teiste kallalekippumiste eest warjata. Oli tüdruk ilus ja lugupeetud, siis kiputi sellele pinna peale, kes teda enesele oli suutnud wõita. See sündis muidugi ainult esialgu, kui niisugune sõprus alles algas. Oli see kauemat aega kestnud ja asi laiemalt tuttaw, siis ei tehtud selle tüdrukuga enam palju tegemist, kuna poiss teiste nokkimist ja pilkamist kannatas.“ (Raud 1915: 20) Sellest jääb mulje, et nii tüdrukut kui poissi narriti. Hilisemas raamatus saab see kinnitust ning täiendust: „Kui poiss oli oma leidnud, eraldus ta teistest ja külastas neidu üksikult ja salaja. Alul sattus talle selle eest teiste poiste pilke alla ja talle valmistati mitmesuguseid vempe. Aga kui veenduti, et tegemist on tõsise abiellumiskavatsusega, siis jäeti mõlemad rahule. Säärasel korral oli asjasse pühitsetud ka juba neiu vanemad. Neiu katsus nüüid oma magamisaset nii peita, et teised poisid seda üles ei leidnud. Ei peetud kõlbeliseks, kui neiu, kellel peigmees juba oli, ka veel teisi üksikult vastu võttis. Siis võis ta kergesti liiderlikku kuulsusesse sattuda. Salajane ehalkäimine võis kesta kuid ja isegi aastaid – kas takistasid abiellumist välised olud või vanemad.“ (Raud 1961: 55)

Mainides abiellumise viibimise väliseid olusid, võis Raud viidata oma esimesele raamatule, kus sarnasest juhusest räägib üks vanem naisterahvas. Naisterahva jutu kohaselt käis tema juures üks rikas perepoeg Juhan salaja ehal, kuid neiu ei julgenud mõeldagi, et see noormees ta ära võtaks. Neiu arvamine oli põhjendatud sellega, et tüdruk oli küll talutütar, kuid teenijana õemehe juures tööl ja selline seisuste vahekord oli naisevõtmisel suure kaaluga: „Juhan on teistest nagu armsam, aga ega temast minu wõtjat saa. Tema rikka pere poeg, mina teenija tüdruk. Temale pakutakse suure talu tütart.“ (Raud 1915: 33) Tütarlapsele tuli muust vallast üsna varakas kosilane, kellel naisevõtuga kiire oli. Neiu võttiski pakutud käe vastu, kuid sai pere käest pahandada, et nii ruttu pulmad teeb. Öösel tulnud Juhan neiu juurde küüni: „Kas sul ometi aega ei olnud! Mina lootsin ikka sinu peale. /.../ Aastat kolm-neli oleks küll oodata tulnud, wõib olla ka viis.“ (Raud 1915: 34) Seega välise mõjude all võis Raud silmas pidada seda, et Juhan (muidu perepoeg üleüldiselt) võis olla küll oma kodutalu pärija, kuid väidetavalt olnud Juhani vanemad veel noored inimesed ning suutvat talu ise ülal pidada, mis tähendas, et perepoja talu ülevõtmine viibis kaugemasse tulevikku. Tüdruku öde küsinud: „/.../ Kus te elaks? Temal isa ja ema weel noored inimesed. Kes teab, kunas nemad hauda

lähewad. Sul oleks siis peni elu ehk peaks jälle teise seinä ääri mööda elama. /.../“ Juhani ema rahustas poega, et neil ruumipuudust ei ole ning Juhan mingi ja keelaku tulevased kosjad ära. Kahe kuu möödudes laulatatigi tütarlaps oma armsa Juhaniaga. (Raud 1915: 33–36)

4.3. Eestlaste kosjad

Ehalkäimist võib pidada kosjade eelmänguks, sest mitmele avalikule ehalkäimisele järgnes üksik ja salajane külaskäik, kui poiss oli leidnud „oma“. Eesti pärimusse pole jõudnud suurtest tunde puhangutest pulbitsevaid kirjeldusi ja laule nii nagu näiteks Lääne-Euroopas Prantsuse romantismi aegadel. (Hiimäe 2015: 21) Eesti pärimuses armastusest pakatavate regilaulude pea olematu hulk on Raua sõnul märgiks, et eestlased olid oma armastuse välja näitamisel tagasihoidlikud (Raud 1915: 32).

Neiu meheleminekut peeti eestlaste seas naise elu üheks tähtsaimaks sündmuseks, millest võttis osa terve suguvõsa. Tütarlapsel oli mehele minekuga kiirem kui noormehel naise võtmisega: mida nooremana neiu mehele sai, seda õnnelikum olevat olnud neiu ema. Meestel olnud üleüldiselt abiellumine oluliselt lihtsam ja vähem ettevalmistatud: varakamad poissmehed võisid veel kaua abielukõlblikuna püsida. Abiellumise aega olla püütud mitmel moel ette ennustada. Raud toob näite loetud F. Wiedemanni kirjeldustest, mille kohaselt levisid talus uskumused, et need leerilapsed, kes enne teisi altari ette jõudsid, saavad enne mehele, ning neid, kes kootavast sukast sukavardaid välja ei võta, lükkavad kosilased koju tagasi. (Raud 1961: 33–36) Igal juhul jääb Raua tekstidest mulje, et neid peaksid väga kiiresti tegutsema, et võimalikult ruttu mehele saada. Näiteks Eisen on öelnud oma 1915. aastal ilmunud raamatus: „*Üteldakse, et tütarlaps ainult ühte iha tunda, nimelt mehele minna. Kui hästi see ütetus tõega kokku läheb, ei tea ma tunnistada.*“ (Eisen: 1915)

„Eesti armuilmast“ kirjutab Raud, et neidu ei valitud kunagi omakasu pärast välja, sest tähtsam oli pigem mehe jõukus (Raud 1915: 29). Hilisemas raamatus ütleb Raud vastupidist, et mehe jõukus ei omanudki üldse tähtsust, kuna suurt varandust ei olevat kellelgi vanasti olnud. Samas kui kellelgi teati vara olevat, mõjus see tüdrukutele ligitõmbavalt. Peremees oli igaljuhul etem kui saunik. (Raud 1961: 41) Õnne leidis see mees, kes omale hoolika ja usina naise sai. Neiu pidi olema töökas ja tugev. Vigastel ja haigetel ei olnud lootustki mehele saada, mistõttu emad proovinud teha kõik võimaliku, et tütarde vigasid varjata. (Raud 1915: 29). Hilisemas raamatus lisandub ideaalse pruudi jooni: tüdruk pidi olema virk, puhas, armastama loomi, olema kärme ja tugeva kehaehitusega ega tohtinud olla räpakas ega kärsitu. (Raud 1961: 37–38) Mõningast vastuolulisust tekitab aga see, et ühelt poolt mainib Raud

Lüganuselt pärinevat ütlust, mille kohaselt eestlase jaoks ei omanud neiu ilu mitte mingit tähtsust, sest pruudi hea süda kaaluvat üles kõik teised omadused: „*Midä sest vigä, ku nägu ilge on, ku vade süüdä öö on*“. (H II 9, 11 (18) Lüganuse khk, 1888)

Eelnevaid iseloomujooni arvestades pidanuks esmatähtis olema pruudi hea füüsiline tervis ning kannatlikkus, kuid teisalt toob Raud siiski välja ideaalid, millisena nähti üht korralikku iludust: rõõsk-valge näonaha, punaste põskede, väikese nina ning linalakk valgete juustega. Rahvalaulud, mis noormeest kaunitaride eest hoiatasid, lükanud mehi hoopis rohkem ilusaid neidusid vaatama ja kosima, sest „ilusad maasikad nopitakse ikka kõige kiiremini“. Mehe kriteeriumid olid vähem nõudlikud, tähtis oli mehe töökus ning tublidus ja ta pidi olema vähene alkoholitarvitaja (Raud 1961: 40–41). Võib arvata, et eestlane püüdis leida naisideaali, kellesse koondusid kokku kõik head omadused, mida väärtuslikuks peeti.

Harilikult läinud noormehed kosja ikkagi oma valla neidudele. Kosjaminekul pandud selga alati pidulikud riided. Kosja sõideti õhtul pimedas noorkuu ajal, sest usuti, et noorik püsib nii kauem noor ja abielu saab lastega õnnistatud. Kosja minekul oli vaja kosilase perekonna esindajat. Valdavalt oli selleks sugulane või sõber, kes pidi olema teravmeelne, et kosilane pruudi kodus häbisse ei jääks. Ka oli reegliski, et ta peaks olema abielus ja nii vana, et ta isa nimetust kanda tohtis, sest rahvas kartis, et vastasel juhul näppavat isamees pruudi ise ära. Kosilastel oli alati kaasas kosjaviin, mille pruudiperekond vastavalt siis kas vastu võttis või tagasi lükkas. Oluliseks peeti isegi kosjahobust, kes pidi väle olema ja selleks ei tohtinud olla mära, kes põhjustas tulevasele noorpaarile ainult tütarde sündi. (Raud 1961: 68-70)

Traditsiooni kohaselt lahkus pruut kohe peale isamehe tuppä astumist tagakambrisse. Kosilased tõid tülitamise põhjuseks asjaolu, et meestel on kaduma läinud loomake ning palusid luba seda otsida. Loa saamine tähendas, et kosjalisi oodatakse tagasi. Looma leidmiseks loa saanud isamees läheb pruudi juurde ja tõi ta sealt hõisates välja, mis on ühtlasi peigmehele signaaliks tuppä tulla. Siis annab kosilane neiu kingitused üle, mis peavad jääma tagatiseks, et kosjasobitusest ei taganeta, mida võib lugeda lepinguks pruudi pere ja kosilaste vahel. Looma käidi otsimas kolm korda, enne kui kosjad vastu võeti. Peale esimesi kosjasid oli osapooltel võimalik veel oma soovist taganeda, siis peale teist ja kolmandat kosjavooru enam mitte: kosjade vastuvõtmisega kaasnes peigmehele õigus käia oma pruudi juures magamas ilma, et see kõlvatu oleks olnud. Taolisi kosjaõid, mil peigmees ja pruut omavahel avalikult kõrvuti magasid, nimetati käeandmise öödeks. Kolmekordseid kosjasid maininud Hupelgi veel 18. sajandi lõpul, 19. sajandil on kosjad juba kahekordsed. (Raud 1961: 68–73)

Ülo Tedre on raamatus „Eesti pulmad“ kirjeldanud kosjapulga viimist: „*Näiteks Raplast on teade: Järvakandis tuntakse nn kosjapulka. Peigmehe ema läinud mõrvoja koju ja visanud põrandale umb. 1,5 jala pikkuse ja 2 tolli jämeduse sileda pulga, ise kõrvalisse kohta varitsema jäädes. Kui pulka kolme tunni jooksul pole välja visatud, võidud julgesti minna – kosjavõtmise olnud lahke. Kui aga pulk välja visatud, ei maksnud kosja minna.*“ (Tedre 1972: 17–18) Kosjapulkadest ei maini Raud kummaski raamatus midagi. „Eesti armuilmast“ ei maini Raud mitmekordseid kosjasid, vaid kaasasolnud tagatise tähtsust: „*Kosilane walib endale isamehe, ostab mõne toobi wiina, paar puuwillast ehk siidirätikut, lisab sinna olude järele weel nipet-näpet raha juure ja toob selle kingituse walitule tagatiseks, et kosjakaupa mitte kergeste katki ei saaks jätta. Kui tagasiastumist ette tuleb, siis peab pruut saadud kingitused kahekordselt tagasi maksta. Sellepärast muretsevad kehwad heameelega raha, et suuremat tagatist sisse wõiks maksta, kui nad mõne kosjakauba kindlustamist iseäranis tähtsaks peawad.*“ (Raud 1915: 28)

Raud sai kosjakommete kirjutamisel mõjutusi timotheus Grünthalit, kes talle Muhu pulmadest kirjutas. Arhiivisäilikus (EKM EKLA, f. 387, m. 14: 1, l. 15), kus on kirjas Raua mitmed erinevad märkmed, milles leidub lehekülgi, kus ta on teinud Grünthalilt ülestähendusi kosjade ja pulma traditsioonide kohta. Samas säilikus leidub mitmeid saksakeelseid ja rootsikeelseid allikaid, millest Raud endale saksa või rootsi keeles pulmade kohta kirjapanemisi on teinud, kuid mis keeleoskamatus tõttu autoril siinkohal mõistmata jääb.

4.4. Eestlaste pulmakommetest ja perekondlikust korraldusest

Pulmade liginemine oli ühtlasi neiu eraldumise alguseks sellest sotsiaalsest staatusest, kuhu ta varasemalt kuulus. Neidu hakati eristama vallaliste tüdrukute grupist. Vahepeelses etapis, kus tütarlaps ei olnud veel abiellunud, ei kuulunud ta enam vallaliste, aga mitte veel ka abiellunud naiste hulka. Viimases, kolmandas etapis toimus lõplik üleminek ühest rühmast teise: tüdrukust saab abiellumisega naine ning ta saavutab ühiskonnas teistsuguse sotsiaalse staatuse kui tal varasemalt oli. (Metsvahi 2005: 126-127)

Üldiselt võib pulmi kui kahe inimese liitu pidada eestlaste elu üheks keskseimaks sündmuseks. Abieluga on seotud mitmeid erinevaid kombeid ja maagilisi toiminguid, mis olid tihedas ühenduses usuliste veendumustega. Üldjuhul erinesid pulmakombed üksteisest

maakonniti ja kihelkonniti. „Eesti armuilmast“ mainib Raud, et osaliselt oli Eestis levinud ka pruudi röövimine või pruudi ostmine. Eestis nimetati seda tõmbamiseks ja see olevat siin kaua vastu püsinud. Siin tsiteerib Raud M. Lippu, kes leidis Piiskop Kieweli (1519–1522) protokollist järgnevat: „mitmed õnnistamata abielus elanud, iseennast lahutanud, mehed wägiwaldselt naisi enesele rööwinud. Piiskop andis käsu: kes veel naisi rööwib, langeb surmakohtu alla! Kes ennast kirikus ei lase laulatada, seda peab kirikupostis karistatama.“ (Raud 1915: 47) Ise kirjutab Raud, et kui neiu vägivaldselt röövitakse, siis mõistetakse noormees surma, kui aga vanemad röövimisest teavad, siis peab rööviija neiu naiseks võtma (Raud 1915: 47). Eesti rahvalauludes esinenud pigem pruudi kaubaks andmist ja arutelu pruudi hinna üle. Pruuti müünud enamasti tema vanemad, vahel ka vennad. (Raud 1915: 51) Raud võib „pruudi ostmisega“ siinkohal mõelda kosja kingitusi, mis vanematele ja pruudile üle anti, mis ühelt poolt täitsid lubaduse funktsiooni, aga võisid tähistada ka pruudiosu.

Veel mainib Raud Eisenit, kelle järgi läksid mehed, mõõgad puusal, neidu kodutalust ära viima (Eisen 1910). Kirjades Looritsale ilmneb, et Eisenisse suhtus Raud üldiselt siiski skeptiliselt: „Tuline õigus on teil sellegi poolest, et vanemate uurijate suhtes peab olema ettevaatlik ja et mõndagi neist ei või palju usaldada. See käib kõige rohkem muidugi M. J. Eiseni kohta, kelle kriitiline meel väga puudulik on.“ (EKM EKLA f. 387, m. 13:2, l. 3)

Hilisemas raamatus mainib Raud pruudi tõmbamist, kuid peab seda primitiivse kosja vormiks või siis kosjatralliga kaasas käivaks mänguks. Samas ütleb ta, et kui üldse naise röövimist esines, siis kuulus see ilmselt aega, kus rahva ühiskondlik tunne nõrk oli ning erinevad vahekorrad perekondade ja sugukondade vahel mõõkadega lahendati. Raud nimetab eestlasi põlluharija rahvaks, kes omavahel rahulikult üksteise kõrval elasid ja vajadusel teineteist aitasid. Tema arvates sellisesse keskkonda vägivald sobituda ei saanud. (Raud 1961: 25–26)

Märt Raud kirjeldab “Eesti armuilmas” pulmakombeid väga hüplikult ning kasutab üsna palju kogutud etnograafilist materjali. Vastupidiselt esimesele raamatule, siis „Eesti perekond aegade voolus“ on pulma kirjeldatud väga sisukalt ja mõtestatult. Raud näeb pulma nelja-vaatuselisena, mille esimeseks etapiks on pruudi äratoomine. Peigmees asus oma saatjaskonnaga teele, „pulmamõõgad“ käes. Pruudi pere oli aga tulijate jaoks teele pannud kõiksugu takistusi ning valveid. Takistustest läbi murdmiseks kasutati õlut ja viina. Kui peigmees viimaks pruudi tallu jõudis, peitis pruut ennast ära. Tema asemel toodi peiule näha

võltspruute. Viimaks hõiguti õige pruut välja ja istuti laua taha, kusjuures vallalised istusid eraldi. Õhtu eel valmistati pruut ette kodust lahkuma, mille peale neiu kombekohaselt nutma pidi, sest pruudipõlves tulla nutud ära nutta, enne kui tanu alla saadi. (Raud 1961: 95–96) See on selgelt hilisem lisandus, sest sellised takistused ei leidnud kajastamist „Eesti armuilmast“ teoses ja pruudi peitu pugemist juhtus vaid kosjade saabumisel.

Teises vaatuses saab neiu noorik. Pruut sõitis oma peiu koju, nagu rätikuga kaetud. Peigmees vehkis vankri ees, et kurje vaime minema peletada. Ukse ees tõmmati hobusel kiiresti look pealt ja lasti sadul lahti, sest usuti, et see kergendab tulevikus noore naise sünnitusvalusid. (Raud 1961: 98) Sünnitusvalude leevendajana on varasemas käsitluses mainitud ainult lapse isa ülestunnistamist. Peigmehe koju saabudes võeti neiu rätik näo pealt ja ta pidi käima läbi kõik ruumid ning laudad, kuhu jättis maha kingitusi. Kõige tähtsamat pulmakommet – tanutamist – on Raud oma hilisemas käsitluses mainitud üsna põgusalt, öeldes vaid, et kui neiu viimaks peiu koju saabub, pannakse talle tanu pähe ja kolmandal päeval lõigatakse tüdrukul juuksed maha, ka võetakse talt ära tema ema põll, millega ta saabus. „Eesti armuilmast“ on kommet pikalt ja laialt lahti seletatud, öeldes, et enamasti tanutati neiu peigmehe kodus üsna varsti peale pruudi saabumist või tanutati neiu kodus. Selline varieeruvus on Raua mõlemas käsitluses tõlgendatud märgina, et tanutamise viise oli mitmesuguseid (Raud 1961: 92 vaat. ka Raud 1915: 59–60) Koos tanuga seoti pruudile ette peigmehe ostetud põll, mille kandmine oli abielunaisele kohustuslik. (Raud 1915: 60) Tanutajaks oli vanem naisterahvas või peigmehe ema, Raua varasemas raamatus on mainitud ka pruudi või peigmehe venda. Pruudi venna mainimine on kahtlustäratav, sest pruudi perekonda peigmehe juures pidustusel ei viibinud. (Raud 1961: 97) Neiu pidi tanu pähe panemise vastu võitlust pidama. Kolm korda viskas neiu tanu maha ja iga korra järel antakse talle kerge hoop vastu põske või pähe (Raud 1915: 58–59).

Pulmade esimene päev lõppes noorte magama viimisega. Viimases raamatus mainib Raud ära ka selle, et pruutpaari avalik magama viimine püsis kauemini Saaremaal ja Muhumaal (Raud 1961: 100) Oskar Looritsa käest on Raud uurinud neitsilikkuse väärtustamise kohta: „*Bloss ja Bartelsi teoses (kui mu mälu mind ei peta) seletatakse, et Saaremaal naised pärast noorepaari esimest pulmaööd otsinud nooriku neitsilikkuse tunnustena vereplekke, nn. „kirpe“ või „kirju“. „Kirpude“ ehk „kirjade“ otsimisest kõneleb ka Viedemann, ilma, et ta seda neitsilikkuse tunnuste otsimiseks nimetaks. Ütleb vaid, et naised leidsid voodist raha, mida peigmees õhtul sinna oli pannud. Aga V. Reiman peab seda*

„kirbuotsimist“ tunnistuseks, et pulmaööl tõesti abieluline akt toimunud. Selle seletusega, nagu Bloss ja Batelsi omaga ei taha ma kuidagi leppida. Esiteks ei leidu ühegi pulmaolude kirjeldustest viidet sellele, et otsiti nooriku neitsilikkust, nagu ei leidu naiste reaktsiooni selle peale, kui vereplekke voodist ei leitud. See, mis naised kaasitades mõnikord pruudile laulsid, põhineb hoopis teisele: seal võistlesid pruudi ja peigmehepoolsed naised teravmeelsuses ja seal sai pruut tihti päris põhjuseeta mõnitada. Asi paistab olevat lihtsam, nagu seda Viedemangi ütleb: naised otsisid voodist lihtsalt raha, mida peigmees sinna pidi viskama. Raha tuli peigmehele või isamehele pilduda pulmas mitmele poole. Võib olla oli see kingituseks ehk tasuks (tol ajal oli kopikki raha) või mis veel tõenäolisem, mitmesuguste nõiduste peletamiseks. Missugune on Teie vaade selles küsimuses. Vast on teil rohkem andmeid selle kohta.“(EKM, EKLA, f. 387, m. 13: 2, l. 5) Raamatutesse aga neitsilikkuse käsitlus siiski ei jõua.

Kolmandas vaatuses toimus pruudikirstu koju toomine ja andide väljajagamine, mis kujunes väga tähtsaks sündmuseks, sest selle järgi hinnati tütarlapse jõukust ning tublidust. Seal sees olid kingitused peigmehe omastele ja pulma ametimeestele. Ka pulmalised tegid noorpaarile kingitusi, eriti need, kes pruudilt anni saanud. (Raud 1961: 100–103) Nooriku kingituste andmist peigmehe omastele peab Raud oma varases käsitluses üheks tähtsaimaks pulmasündmuseks. (Raud 1915: 54)

Neljandas vaatuses hangiti noorpaarile kaasavara. Kingitusi pidid tegema need, kes olid pruudilt kingitusi saanud. Sellele järgnenud mitmed mängud, mille käigus samuti raha koguti. Üheks selliseks mänguks oli näiteks nooriku tantsitamine, kus noorikuga tantsimise eest raha nõuti. (Raud 1961: 106) Varasemas käsitluses mainib Raud, et iga pulmakülalise käest küsiti noorpaarile kingitust. (Raud 1915: 57)

Järgnenud noorikupõlve ajal valitsesid vastabiellunute elus ranged reeglid. Eestlaste kõlbelist ellusuhtumist proovib Raud tõendada sellega, et neilt nõuti 2–3 aastat noorikupõlve pidamist, mis tähendas, et rahva seas ei peetud heaks noodiks seda, kui noorpaar koheselt lapsed sai. Eelkõige arvestati uue inimese majjatulekul sellega, et juures oli paar töökäsi, sest tööd oli palju. Seda on maininud Raud paralleelselt oma mõlemas teoses. (Raud 1915: 64 vt. ka 1961: 119)

Kui aga lapsed viimaks ilmavalgust nägid, ristiti nad, kuid mitte kristlike tõekspidamisi järgides, vaid selleks, et kurjad vaimud last „ära ei vahetaks“. (Raud 1961: 126) Siingi on Raud proovinud Oskar Looritsalt lisainformatsiooni saada: „*Peamurdmist tekitavad nn. „noorikuööd“.* On fakt, et ses osas meie jõukamates kihelkondades (alates Helmega, Halliste-Vändra kaudu Vigalasse) avalik arvamine nõudis, et noorpaaril esimene laps „viisakas“ abielus võis sündida alles 2-3 aastat pärast pulmi, mitte aga enne üht aastat. Mujal, nagu Tartumaal, kõneldi ikka aastast. Seda küsimust ei ole minu teada lähemalt uuritud ja minu kirjutus selle kohta „Eesti Kultuuris“ ei ole ka asja edasi nihutanud.“ (EKM EKLA, f. 387, m. 13; 2, l. 6)

Vastuseid Oskar Looritsalt ta oma küsimustele nii neitsilikkuse kui noorikuööde kohalt ei saa. Loorits kirjutab vastu: „*Oma saksakeelset uurimust kirjutades tundsin hirmsaimat südamevalu, et alatasa just parim allikmaterjal raudse eesriide taha oli jäänd, mispärast hädasunnil pidin nagu saatuse irooniaks tsiteerima sageli just neid teisejärgu väärtusega trükitöid, mida omalajal küllalt krõbedalt arvustasin (nagu Eisen!) ja mida üleliia usaldamast hoiatasin (nagu Wiedemann, Kreuzwald-Neus jne). Just niisama tunnen praegu nagu saatusepilget, et ma ka Teile pragu kahjuks vastata ei saa: siin kaugel sopis pole mul isegi kirjandust käepärast Teile soovitada.*“ Lisaks soovitab ta oma Ameerika Ühendriikides oleva õpilase L. Vallaste kontaktid üles otsida, kes kirjutab väitekirja eesti pulmakommetest. Selle tarbeks annab Loorits nõu kirjutada Vaba Eesti Sõna toimetusse. (EKM, EKLA, f. 387, m. 13: 2, l. 2)

Püüdes järjepidevalt tõestada eestluse kuulumist kultuurrahvaste hulka, kirjeldab Raud oma teostes eestlaste klassikalist perekonnamudelit: Kõige viimases masinkäsikirjas leidub lõik: „*Niisama visad ja püsivad kui töös ja võitluses olid nad ka armastuses ja vihas. Nad olid rahulikud ja truud perekonnainimesed.*“ (EKM EKLA, f. 387, m 12: 2, l. 14). Eestlaste kuulumist kultuurrahvaste hulka kinnitas ka J. Luiga: „*Eestlased on teinud kõige suurema sammu kultuuri poole sellega, et neil jätkus jõudu ja energiat valida Läänemere randa oma eluasemeks ja seda võidus omandada.*“ (Raud 1961: 17) Kultuurrahvaste konseptsiooni idee sai Raud ilmselt Oskar Looritsalt tema teosest „Eestluse elujõust“. (EKM EKLA, f. 387, m. 14: 1, l. 45)

Üldiselt valitses Eesti perekondades patriarhaalne kord, kus majas oli ainuomaseks perekonnapeaks peremees, kellel oli piiramatu võim. Kõik muud pereliikmed olid üheõiguslikud. Naise rõhumine ja ikestamine oli eestlastele võõras: „*Suures lugupidamises*

seisis majaema kui perenaine ja perekonnahing. Tema oli peremehe truu abiline, kelle õlgadel lasus koduse heaolu eest hoolitsemine. Eestlaste kodu- ja perekonnatunne oli võimas. Seetõttu anti abiellumisaktile, millega pandi alus uue perekonna rakukesele ja mis peigmehe ja pruudi perekondade vahele uued sidemed lõi, keskne tähtsus. See ei olnud ainult peigmehe ja mõrvoja isiklik ega perekondade vaheline asi, vaid see puudutas sügavasti mõlemapoolseid seisukohti.“ (EKM EKLA, f. 387, m 12: 2, 15) Neid seisukohti on mainitud mõlemas teoses. Raua sõnade järgi valitsenud eesti naise ja mehe vahekordades üksmeel ning armastus, kus tähtsal kohal oli monogaamia, millel võis olla mõningasi polügaamilisi kalduvusi, mida soodustasid orjanaised, keda sõjaretkedelt kaasa toodi ja kellega magamist ei peetud abielurikkumiseks. (Raud 1961: 19 vt ka Raud 1915: 84–87)

Märt Raua ideid monogaamiast kinnitab Th. Hjärne, kes kirjutab, et Eestis olevat juba vanal ajal monogaamia valitsenud: *”Isegi siis, kui nad olid paganad ja jumalasõnast midagi ei teadnud, on nad abieluseisust austanud ja kõrgeks pidanud. Poliugaamiast, kus mehel mitu naist nagu türklastel ja juutidel, ei ole nad midagi teadnud.”* (Raud 1961: 19)

Siiski leidub Raua käsikirjalistes märkustes ja raamatutes viiteid Chr. Kelchile ja M. Lipule, kes on eestlaste hulgas täheldanud mitmenaisepidamist. (Raud 1961: 19) Oma märkmetes on Raud veel lisaks üles kirjutanud rootslasest vaimuliku ja piiskopi Rudbeckiuse protokollist osa, mis kirjeldas eestlaste mitmenaisepidamise lembust. Piiskop Rudbeckius elas aastatel 1581 kuni 1646. (Hofberg jt: 1906) Raud tsiteerib protokollist pärinevat lõiku: *„Nii must ja nii vastumeelt kui see pilt meile on, nii tõsi saab see olema. See eestlane, kel paganaajal abielurikkumine tulitöö olnud, saab nüüd türklase kombel mitmenaisepidajaks. Kui naine vanaks saab, võtab ta kahtlemata noore. Sest tal on käsi tarvis, et oma majatalitust ja orjust korda seada⁵.”* Siiski ei saa seda Raua meelest uskuda, sest omavahel võidi segi ajada mõisted abielunaine ja perenaine. Eestlaste seas oli tavaline, et kui naine vanemaks jäi, võeti nooremaid abikäteks juurde. Ka ütleb ta, et puuduvad tegelikud tõendid selle kohta, kas neid andmeid, mida kirikupapid on kasutanud, tegelikult rahva seast kogutud on. Kuna kirikuõpetajad mõistsid vähe eesti keelt, siis pidid nad kasutama abiks igasuguseid, kelle hulgas oli mõttetuid keelekandjaid, kes tühja-tähja peale tolmu üles keerutasid, seega saavad kirikuõpetajate andmed põhineda ainuüksi oletustel. (EKM EKLA, f. 387, m. 14:1, l. 21)

⁵ Piiskop Rudbeckiuse protokoll, lk 252

Eestlaste abielu puhul torkab silma abikaasade omavaheline truudus. Abielurikkumist peeti rängaks eksimuseks. Raud mainib käsikirjas, et taolise eksimuse karistuseks on surm. (EKM EKLA, f. 387, m 12: 2, 16) Siinkohal hilisemas raamatus tsiteerib Raud Hjärne'i ja Kelchi. Kelch kirjutab: „*Ka enne sakslaste tulekut ei ole nendest abielurikkumisi kuulda olnud. Nad on tundnud selle vastu niisugust vastikust, et nad süüteolt tabatud elusalt ära põletasid ja tuha laiiale maanteele raputasid*“, mida kinnitab ka Hjärne: „*Oma abieluvoodid hoiavad nad puhtad. Elades Eestis ei ole ma kordagi kuulnud, et ühtki abielunaist oleks abielurikkumises süüdistatud ja ammugi mitte, et kedagi oleks süüdi leitud.*“ (Raud 1961: 20) Truuduse nõue käis ka pruutpaari kohta. Kihlust ei tohtinud ilma mõjuva põhjuseta katkestada, sest kehtis reegel: „Meest sõnast“. (Raud 1961: 20)

Üldiselt peab Raud truudust eestlaste hinge sügavalt juurdunuks. Ta loeb selle eesti perekonnaelu, rahvusliku kultuuri ja ühiskondliku korra aluseks. Eestlaste truuduse kohta on öelnud Petri: „*Hoolimata kõigist tähelepanekkuist ei suuda ma meelde tuletada ainustki juhtu kus üks abikaas teise vastu truudust oleks murdnud. Neil on abielu püha ja nende abieluvoodid on puhtad.*“ (Raud 1961: 20)

4.5. Vallasemad

Vallaslaps oli perekonna häbiplekiks. Huvitav on aga see, kuidas Märt Raua suhtumine vallasemadesse ja nende lastesse ajaga muutus. „Eesti armuilmast“ on ta vallasemade vastu käre, sest abieluväline laps olnud rahva seas häbi ning patt. Oma öeldu tõestamiseks näitab Raud, kuidas kirik neisse negatiivselt suhtus ning neid häbistas ja hurjutas. (Raud 1915: 71–84) Teoses „Eesti perekond aegade voolus“ on Raua suhtumine vallasemadesse leebemaks muutunud. Ta ütleb, et enne pulmi rasedaks jäänud noorik pääses põlgusest üsna kiiresti: „*Kui olid pulmad mööda ja laps käes, vaikisid peagi naiste põlastused. Aga nii kergesti ei läinud ühiskondliku korra vastu eksinud tüdrukul. Halvakspanu nende vastu püsis kaua. Surmani ei saanud nad lahti „lapsega tüdruku“ nimest, kui neil ei õnnestunud abielluda. Aga nende abielulootused kahanesis kõvasti. Üldiselt suhtuti neisse kui naistesse, kelle nende mehed maha jätnud.*“ (Raud 1961: 134–135)

„Eesti armuilmast“ on vallasemadega seonduvat kirjeldatud Eksimuste peatüki all. Öeldud on, et abieluväline laps on raskesti hukkamõistetav sündmus, millel ununeda ei lasta. Seepärast

vallasema abielulootused pigem kahanesid. Siinkohal peaks arvestama, et suletud ringis elamine aitas kaasa sellele, et rahvas neiu eelnevast elust teadlik oli, mistõttu ilmselt oldi teadlikud tüdruku lapse isa rahvusest. Lapse isa rahvus kujundas ümbruskonnas tüdrukusse suhtumise. (Raud 1915: 71–78). Valetamisest poleks kasu olnud, kuna eestlasid elasid kogukondades, kus kõik üksteist tundsid, oleks lapse isa varem või hiljem ikkagi välja tulnud. Rohkem kahanesid nende tüdrukute abielulootused, kelle lapse isaks juhtus olema võõras, keegi teisest rahvusest inimene.

Lapse isa kohta aitas selgust luua ka see, kui tüdruk sünnitusvaludes oli: valusid pidi aitama kergendada see, kui neiu lapse isa üles tunnistab. Selle info on Raud saanud ilmselt Hupelilt, kes on täheldanud: „*Kui vallaslapse sünnitajal on raske sünnitus, pärivad ümbritsevad vanad naised sünnitajalt tema lapse õige isa järele, sest usutakse, et aus ülestunnistus kergendab sünnitusvalusid. Tavaliselt järgnebki sellele siiras tunnistamine. Kui valud ikka kestma jäävad, kutsutakse kohale rasestaja, et ta hoiaks sünnitajat enda süles, sest see kergendavat sünnitusvalusid.*“ (Metsvahi 2015: 112, vt ka Hupel 1777: 138)

Oma uurimistöodes kasutab Märt Raud B. Körberi uurimistööst statistilisi andmeid, mis pärinevad Tartumaa kihelkondadest. Körberi statistikale toetudes tõestab Raud, et eesti talupojad olid kõigest 22,8% juhtudel eesti tüdrukute sündinud vallaslaste isadeks sakslase või muu mõisameeste 5,5% vastu. Eriti on Rauale silma torganud tõsiasi, et mõisate lähedal olevates külades on vallasemade arv tihtipeale märksa suurem kui mujal kihelkonnas. Juhtudel, kui kogudusel polnud nime võimalik välja selgitada või kui väljaselgitamist teha ei soovitud, siis oli lapse isaks üsna suure tõenäosusega mitte-eestlane. Raud leiab, et see näidanud kiriku mitmepalgelisust: üks kõlblus oli talupoegade, teine härrade jaoks. (Raud 1961: 133–144. vt ka Körber 1834: 59) Merili Metsvahi on öelnud: „*Seksuaalsus on teema, mis vaikitakse kultuuris sageli maha selle avaldumise puhul olukordades, mil seda ei tohiks väljendada.*“ (Metsvahi 2018: 3 vt. ka Uimonen 2011: 127) Seetõttu pole Metsvahi sõnul midagi imestada, et kirjapanekud mõisnike ja talutüdrukute seksuaalsuhete kohta pärinevaid kirjalikke teateid väga vähe leidub (Metsvahi 2018: 3-4). Rauda öeldu tõstab eestlaste kõlblusestandardit ja juhib tähelepanu saksahärradele endile, kes vooruslikku elu „au sees hoidsid,“ kuid tegelikult sellest nii mõningal juhul midagi ei pidanud.

Edasises lähtubki Raud sellest, et vallasemade leviku üheks peamiseks põhjuseks oli noorte ja kaunite neiude minemises mõisahärra juurde tööle, kus neid sunniti hakkama

mõisahärra armukesteks. Siin mainib Raud Petri kirjeldusi: „*Armuline härra ei häbene sugugi igat kena tüdrukut voodiseltsiliseks võtmast, sundides teda ähvardusega, kui ta vabatahtlikult ei nõustu.*“ (Raud 1961: 139) Raud kirjeldab ka „esimese öö õigust“. 1915. aastal on Raud seisukohal, et mõisnik olevat kasutanud pärisorja esimest „pruudiööd“ vabandusega, et mõisnik tahtis omale uut tööjõudu kasvatada ja orjade kehalikku tugevust edendada. (Raud 1915: 80) Hiljem, 1961. aastal peab ta „esimese öö õigust“ lääne kirjandusest üle kantud müüdiks: „*Jättes kõrvale küsimuse, millisel määral see „õigus“ Lääne-Euroopas kestis, millal ja missugusel kujul võib öelda, et meie maal säärane „õigus“ kasutusel võis olla ainult mõnes üksikus mõisas, oli ju meil mitmesuguseid „hulle krahve“ ja „hulle paruneid“. Aga siin seda ju ka ei vajatudki, sest siin ei olnud mõisnikkude himud talupoegade tütarde ja naiste peale mingisuguse seadusega ohjeldatud, siin kehtis „iga öö ja iga päeva“ õigus. Pärisorjuse ajal läksid tüdrukud hommikul teole hirmuga ja emad ootasid neid koju ahastusega. Võis ju juhtuda, et tütarlaps liiderliku härra või opmani silma puutus. Mida nägusam oli tüdruk, seda suurem oli ka hädaoht.*“ (Raud 1961: 139–140)

Marika Mägi ütleb oma artiklis, et Eesti ajaloomällu imbusid Kruusbergi, Raua ja mõne teise 19.–20. sajandi autori vahendusel idee esimese öö õigusest. Kuna valgustusajast saati peeti neid kombeid iseloomulikuks varasematele ühiskondadele, suhtub Mägi üsna umbusklikult sellesse kas taolised nähtused eksisteerisid tõepoolest ka eestlaste juures. (Mägi 2009: 80) Merili Metsvahi tõdeb, et vaidlused esimese öö eksisteerimise kohta kestavad teadlaste seas tänini. Ühese vastuse andmise muudab keeruliseks see, et teadlased ei ole ühel meelel selles, kas väljendiga tähistatakse sümboolset või seksuaalset akti. Valdav enamik teadlasi on siiski arvamusel, et pigem oli see õpetlaste keskel levinud uskumus, mitte reaalne ajalooline tõsiasi. (Metsvahi 2018: 2)

Raseduse ilmnemise järel löödi tüdruk mõisast minema. Tüdruk sunniti abielluma mõne poisiga, kellele mõisnik talu rendile või mõne töökoha andis. Siin toob Raud näiteks Petri kirjapaneku ühest mõisahärrast, kes öelnud: „*Oh, minule on see niisama hea, oleksite peldikus käinud. See ei tähenda midagi. Ma lasen tüdrukule lehma anda ja ähwardan talle 30 paari witsu anda (iga witsapaariga löödi kolm korda, nii on siis 30 paari = 180 hoop), kui ta midagi kõneleb. Küll ma juba poisi leian, kes ta ära peab wõtma. Need on tühjad asjad.*“ (Petri 1802) See seletab hästi ära ka selle, miks on Körberi statistikas mitmel korral tüdruku lapse isa „teadmatuks“ jäänud.

Raua märkmetes leidub veel ka viitamata repliik: *”Vägistamisi võis ette tulla ainult mõisas, mitte talupoegade elus. Mõisnike eest kaitsta oli aga kirik võimetu. Ja mõnedki kirikuõpetajad jätnud mugavuse pärast vallaslapse nime kirikuraamatusse märkimata, kui see juhtus olema aadlik.”* (EKM EKLA, f. 387, m. 14:1, l. 18)

Vägistamiste kohta 18. sajandil on kirjutanud Mati Laur, et vahel kasutasid vallasemad soldatite vägistamist hädavalena, sest soldateid kohtu ette ei kutsutud. Soldatite mitte kutsumist võimaldas tõsiasi, et kohtuistungi toimumise hetkeks oli võimaliku vägistaja väeosa paikkonnast juba lahkunud. Seega soldateid vastutusele võtta ei saanud. Hädavale andis naistele vägistamise ettekäändega varjata või salata lapse tegelikku eostajat. Kahjuks võttis kohus vägistamisavaldusi karistusest vabastamisel arvesse vaid siis, kui neil oli olemas tunnistaja, kes tegu kinnitas või tunnistas, et vägistamisest vägistatult kohe kuulnud oli. (Laur 2008: 16–26)

Kokkuvõte

Marika Mägi on oma abielu, kristianiseerimist ja akulturatsiooni käsitlenud artiklis öelnud, et Märt Raud on harrastusajaloolane, kes võttis oma kirjutistega eesmärgiks tõestada oma rahva kuulumist kultuurrahvaste sekka. Mägi tõdeb, et oma töödes on Raud valikuliselt kasutanud suure koguse ajaloolist ning etnograafilist materjali, mis tema väiteid rahva kõlbelisusest iga hinna eest toetaksid. Taoline valikuline allikakasutus võis olla põhjuseks, miks kohati esines raamatutes vastuolulisust, mil jäi segaseks ühe või teise vaate lõplik usaldusväärsus. Oma kogutud andmeid tundus ta tõlgendavat enda moraalipiiridest lähtuvalt, püüdes iga hinna eest tõestada, et varasemad baltisaksa haritlased on eestlaste armuelu väära kirjeldamisega rahvast põhjalikult solvanud. (Mägi 2009: 79)

Märt Raua jaoks oli tohutult tähtis luua vettpidav tõestusmaterjal eestlastest kui rahvakultuuri kandjatest. Selle konseptsiooni jaoks sai Raud inspiratsiooni Oskar Looritsa “Eestluse elujõust”, mis ärgitas teda eestlasi kultuurirahvana nägema ja defineerima. Eestlaste selline kujutamine tundus olevat mingil määral Raua kinnisidee, milles ta püüab lugejat kogu aeg veenda: *“Oleme uhked tõigale, et kuulume maailma vanimate ja just selleste kultuurirahvaste perre, kelle ajalooliseks missioniks on näidata, et kõige aluseks on rahvamassi pidev kultuurlooming läbi sugupõlvade pika ning alati produtseerivalt helkiva helmestiku. Oma rahvapärimuse talletamisega oleme kerkinud maailma suurimate rahvakultuuri kandjate hulka.”* (EKM EKLA, f. 387, m. 14: 1, l. 45)

Raua märkmeid ja kirjavahetusi uurides selgus, et oma kirjavahetustes on ta lisaks eesti kommetele üritanud infot saada ka soome tavade ja kommete kohta. Siinkohal võiks küsida, milleks oli Raual vaja viiteid Soome ja Skandinaavia kultuurile? Selle põhjuseks võis olla mõningane kindla seljataguse otsimine, sest skandinaavlaste ja soomlaste peeti Raua kaasajal kultuur-rahvaks ning nende kombestikust sarnasuste leidmine tulnuks igal juhul kasuks, et luua eestlastest kultuurirahva võrdkuju. Ühtlasi tõstab (või tõstis) taoline kultuuride kõrvutamine Raua töö tõsiseltvõetavust ja lisas usaldusväärust ning kaalukust.

Raua kirjutistes on näha, et ta teeb käsitletud teemade puhul vahet rahvapärasel ilmalikul ja kristlikul vaimulikul maailmal. Siin mainib ta J. Kõppu, kes märgib rahva tegeliku ja kiriku usu suhete kohta: *„Kas teadlikult või hädasunnil kujunes nagu leplik koeksistents kiriku ja tegeliku usu vahel: kord jäi vorm endiseks, sisu uus, teinekord*

ümbepöördukt. Rahvas on saanud kiriku liikmeks, allub kiriku võimule, päästab aga oma aarded ja varandused. /.../“ (Raud 1961: 30) Raud ise lisab juurde, et rahvas jättis perekondlikud kombed alles, aga oli sunnitud juurde õppima võõraid kombeid. (Raud 1961: 67). Siinkohal peab Rauaga kahtlemata nõustuma. 18. sajand oli muutlik periood, mis tingis Eestis pideva kultuurikeskkonna vahetumise, millele vastavalt tuli eestlasest talupojal kohaneda. Raua laiahaardelised uurimistööd eestlaste perekonnaelust on märkimisväärsed ja sisukad. Märt Raud on oma töödes kasutanud mitmeid enda kogutud pärimuslikke materjale ja kirjandust.

Märt Raua teosed erinevad üksteisest üsna palju just allikatele viitamise poolest. „Eesti armuilmast“ on Raud üsna palju viidanud autoritele ja nende teostele, mida ta oma töös on kasutanud. „Eesti perekond aegade voolus“ on ta seda teinud märkimisväärselt vähem. Raamatus esineb nii mõnigi kord, kus Raud on põgusalt vaid maininud autorit või seda, kellelt informatsioon pärineb, kuid mitte teost, kust seda informatsiooni leida võiks või on viitamine mingil muul moel puudulik. Selleks, et omada mingitki pilti sellest, keda Raud oma teostes kasutas, tasub uurida tema erinevates ajavahemikes valminud käsikirjalisi materjale. Seal on palju erinevaid väljavõtteid. Märkmed pole ainult eesti keeles, vaid näiteks ka saksa ja isegi rootsi keeles. Raske on päris täpselt öelda, millistest raamatutest Raud on oma suhtumisi kujundanud kuna vahel on viitmine ka käsikirjalistes märkmetes puudulik. Siiski leidsin ühe teoste loetelu, mille Raud on üles kirjutanud, kuid et nii mõnedki neist on saksa ja rootsi keeles, on jällegi raske öelda, kas Raud neid siis päriselt ka oma töödes kasutas. Julgen vaid oletada, et ta luges need vähemalt läbi, sest tema kirjavahetustest kultuuriinimestega ei ole tema küsimused asjatundmatud, vaid näivad põhinevat eelnevalt omandatud infole. Näiteks oma kirjas O. Looritsale: „*Bloss ja Bartelsi teoses (kui mu mälu mind ei peta) seletatakse, et Saaremaal naised pärast noorepaari esimest pulmaööd otsinud nooriku neitsilikkuse tunnustena vereplekke, nn. „kirpe“ või „kirju“.*“ (EKM, EKLA, f. 387, m. 13: 2, l. 5)

Samuti erinevad raamatud sellepoolest, mil viisil on informatsiooni edasi antud. Etnograafiline lähenemine on Märt Rauale üldiselt iseloomulik tema esimese teose „Eesti armuilmast“ puhul, kus ta on kokku kogunud väga mitmete inimeste mälestused. Raud tsiteerib neid inimesi palju ja seda sama infot mida ta kogus, kasutab ta oma hilisemas raamatus „Eesti perekond aegade voolus“. Viimasele teosele lisas Raud juurde ka uuemat informatsiooni. Arvestades seda, kui pikk on ajavahemik kahe raamatu ilmumise vahel, on informatsiooni lisandumine muidugi loomulik. Vahepealsed aastad muutsid Rauda kindlasti

küpsemaks ja tasakaalukamaks ning lisasid juurde lugemust. Viimases raamatus esinevad erinevad peatükid on saanud ajaloolise sissejuhatuse, mis kindlasti aitab lugeja jaoks luua vajalikku konteksti.

Minu bakalaureusetöö annab ülevaate Märt Raua kahest perekonnaajaloolisest teosest, millest olid välja valitud kõlbelisusega haakuvad teemad. Lisamaterjalidena olid kasutuses Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis saadaolevad Raua isiklikud märkmed ja kirjavahetused ning käsikirjad. Samuti kasutasin ma eesti folkloristide eestlaste kõlbelisustunde kujunemisega seotud uurimisi. Töö eesmärgiks oli teoseid omavahel kõrvutada ja analüüsida, leides lisainformatsiooni allikate valiku ja kasutamise kohta, mis kergendaks mõningaid ebaselgeks jäänud kohti ja võimaldaks raamatuid paremini mõista.

Minu töö eesmärk, milleks oli tutvustada Eesti kultuurimaastikul Märt Rauda ja analüüsida tema kaht olulist perekonnaajaloolist teost, sai täidetud. Küll aga avaldan lootust, et antud teemaga tegeldaks edasi, sest oleks kahetusväärne, kui Raua töö ja hinnalised märkmed unustustehõlma vajuksid. Eesti Kirjandusmuuseumis leidub hulgaliselt Raua käsikirjalisi materjale, mida töö autor läbi ei töötanud. See tähendab, et avastamisrõõmu on veel palju. Võib-olla jõuan selle teema juurde ise tagasi, nii nagu Raud jõudis 33 aastat hiljem, olles eelnevalt samuti lootust avaldanud, et teemaga edasi "rehkendataks".

See töö on väike osa sellest, mis annab aimu, kui suure infohulga Raud oma uurimistööde kirjutamiseks läbi töötas. Oma pika eluea jooksul oli ta viljakas kirjanik, säilitades oma vaimuerksuse kuni surmani. Ta on ise öelnud, et ei pidanud end mitte kunagi päris asjatundjaks, sest oli küsimusi, mille puhul ta tundis, et ei oma nendest kirjutamiseks piisavalt kompetentsi (Raud 1915: 6).

5. Kasutatud allikad

Kasutatud kirjandus:

Eesti Biograafiline Leksikon (= EBL) 1926-1929. Loodus, 412, 427- Tartu

Eisen, Matthias Johann. 1915. Kudas ruttu mehele saada ja pea pruuti leida: peatükk Eesti rahva vanast usust. Tulu. Tallinn

Hiiemäe, Reet 2015. Armastus Eesti rahvapärimeses. Pegasus, 21-43. Tallinn

Hofberg, Herman; Heurlin, Frithiof, Millqvist, Viktor, Rubenson, Olof 1906. Svenskt biografiskt handlexikon: Johannes Rudbeckius“, II, 380

Jansen, Ea 2001. Eestlaste rahvuslik ärkamiseaeg. – Eestlaste identiteet ja iseseisvus. Koost. A. Bertrica. Avita, 89-111. Tallinn

Kasekamp, Andres 2010. Balti riikide ajalugu. Varrak, 117-180. Tallinn

Körber, Bernhard. Biostatik der im Dörptschen Kreise gelegenen Kirchspiele Ringen, Randen, Nüggn und Kawelecht in d. Jahren 1834. lk. 59

Laur, Mati; Metsvahi, Merili 2016. Talutüdruk valgustuse paistel. Lisandusi August Wilhelm Hupeli artiklile. Ajakiri Tuna 4/2016, 7-13

Laur, Mati 2008. Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohtus 1740. aastatel. Ajakiri Tuna 4/2008, 16-26

Metsvahi, Merili 2018. Esimese öö õiguse stereotüübi tekke eellugu. Mõisnike ja talutüdrukute suhetest valgustusajastu saksa kirjameeste teostes. Ajakiri Keel ja Kirjandus (ilmumas)

Metsvahi, Merili 2016. Sugudevahelise suhtlemise ja kosimise teema Ksenia Määrsepa tehtud intervjuudes. Setumaa kogumik 7 (Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuringute keskuse aastaraamat; XV-XVI). Tartu Ülikooli Kirjastus, 93–117

Metsvahi, Merili 2015. „Tüdrukut poisi käte vahelt magamast leida pole nende seas häbiasi.“ August Wilhelm Hupeli avaldatud talupoegade seksuaalelu kirjeldused eesti perekonna ajaloo kontekstis. Ariadne Lõng, 104-128

Metsvahi, Merili 2005. Rahvakombed, tavad, rituaalid. – Regivärsist netinaljadeni. Koost. Merili Metsvahi ja Ülo Valk. Koolibri, 126. Tallinn

Mägi, Marika 2009. Abielu, kristianiseerimine ja akulturatsioon. Perekondliku korralduse varasemast ajaloost Eestis. Ariadne Lõng, 76-101

Petri, Johann Christoph 1802 . Ehstland und Ehsten II, 32

Raud, Märt 1915. Eesti armuilmast. – Eesti Kultura IV. Koost. W. Reiman. Jurjew: Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe“ trükk, 3-100. Tallinn

Raud, Märt 1961. Eesti perekond aegade voolus. EMP Stockholm. Stockholm

Raud, Märt 1966. Alasi ja vasarate vahel. EMP Stockholm. Stockholm

Tarand, Andres 2001. Nõukogude aeg. – Eestlaste identiteet ja iseseisvus. Koost. A. Bertrica. Avita, 139-151

Tedre, Ülo 1973. Eesti pulmad. Lühiülevaade muistsetest kosja- ja pulmakommetest. Eesti Raamat, 10-18

Valmas, Anne 1994. Kodutanumast kaugemal. Haapsalu trükikoda

Kasutatud arhiiviallikad:

EKM (= Eesti Kirjandusmuuseum) EKLA (= Eesti Kultuuriloolise Arhiiv) f(=fond):

f. 387, m 12: 2;

f. 387, m 14: 1;

f. 105, m. 21:20; m. 5: 15;

f. 186, m. 72:14

f. 25, m. 12:29

Kasutatud internetiallikad:

Eesti Entsüklopeedia

<https://www.entsyklopeedia.ee> (vaadatud 14.05.18)

Koch, Tuuli 2010. Tartu rahu laps – elukutseline eestlane. – Postimees, 2. veebruar.

<https://www.postimees.ee/219440/tartu-rahulaps-elukutseline-eestlane> (vaadatud 7.02.18)

Võõrvõimud 2013 - <http://archive.is/mYmdF> (vaadatud 7.02.2018)

Ütt, Kristi 2013. Kuu kiri nr 5 ehk 100 aastat tagasi mais. (**ERM** A f 1, n 1, s 36)

- Eesti Rahva Muuseumi ajaveeb: http://blog.erm.ee/?p=1958#_edn2 (vaadatud 7.02.2018)

Erelt, Pekka. 2018. Kultuuritegelased hävituspataljonides ehk miks ei saa jätta Ojasoole andestamata. Eesti Ekspress, 23. jaanuar.

<http://ekspress.delfi.ee/ajalugu/kultuuritegelased-havituspataljonides-ehk-miks-ei-saa-jatta-ojasoole-andestamata?id=80862163> (vaadatud 5.03.18)

Encyclopaedia Britannica: William Edward Hartpole Lecky

<https://www.britannica.com/biography/William-Edward-Hartpole-Lecky> (vaadatud: 21.04.18)

Summary

The aim of this thesis is to give an overview of the publicist and writer Märt Raud and his two most important writings on family history. Märt Raud has done a remarkable job at explaining the private lives of Estonian people, but for the public, Märt Raud's name and work are rather remained unknown. Therefore, his works have not been used very much. Raud's books "Eesti armuilmast" and "Eesti perekond aegade voolus" are good insights into the soul and daily life of Estonian peasants. He got his inspiration to write these books from a conflict with parson Luther who had very conservative views about moral and youth activities which concluded in misleading understandings about Estonians sense of morality. Wrong statements about Estonians' ways of life insulted Raud deeply and pushed him into research of his own.

His first book „Eesti armuilmast“ gives very ethnobiographical overview of the details about Estonians' manners and behaviour. Remarkable is the fact that he uses information collected of his own. Raud's second book „Eesti perekond aegade voolus“, which was released over 30 years later, is very much based on the first one, but has a lot more new information in it. This helps to create necessary historical context for instance. The book is more structured and written a bit less passionate than the first one.

In this thesis there were analyzed the book topics which related to morality. The books were used in parallel because the aim of this thesis was to give an overview on Raud's research about the morality of Estonians. Some of the Raud's personal notes, letters and manuscripts from The Estonian Literary Museum's archive of cultural history and also the articles of nowadays Estonian folklorists about Estonians' sense of ethics throughout the history, were used as additional sources. These sources were used in hope to get an insight in how Raud's concepts and beliefs had changed during the time and which additional authors works he may have been used in his research. The sources gave a better perception about the researchers and the materials that Raud used, but also helped to understand the changed aspects of Raud's worldviews.

In conclusion this thesis is only a small version to express how much material Raud really used during his researches. His work on Estonians behalf is remarkable and meaningful. It would be a shame if his personal materials in The Estonian Literary Museum's archive of

cultural history remain unused. It is worth to keep in mind that all mentioned materials and books need to be approached source-critically, mostly because the changed concepts of ethics.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, _____Gerda-Liis Palmiste_____,
(autori nimi) 1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose Märt Raua perekonnaajalooliste teoste võrdlev analüüs (lõputöö pealkiri) mille juhendaja on _____Merili Metsvahi_____, (juhendaja nimi)

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 18.05.2018